

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ: ΣΙΔΗΡΩ, ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2023

**ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ
ΤΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ
ΤΩΝ ΠΟΜΑΚΩΝ
ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥΣ
ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ**

ΑΘΗΝΑ, 2024

- ΔΙ-ΙΔΡΥΜΑΤΚΟ:
ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ-
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ &
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ
ΑΤΤΙΚΗΣ-
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΕΡΓΑΣΙΑ
- ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ
ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ ΣΤΙΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ»

ΣΥΡΜΩ ΣΙΩΠΗ
5422M011

Τριμελής Επιτροπή

Χριστόφορος Σκαμνάκης (επιβλέπων), Αναπληρωτής Καθηγητής, Διευθυντής
Προγράμματος

Δώρα-Δήμητρα Τελώνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Αναπληρώτρια Διευθύντρια
Προγράμματος

Χρίστος Παπαθεοδώρου, Καθηγητής, Αντιπρύτανης Οικονομικών, Προγραμματισμού
και Ανάπτυξης στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Copyright ©

Σύρμω Σιώπη, 2024 All rights reserved.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής έρευνας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Πρώτα απ' όλα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την συναδέλφισσα μου και καλή μου φίλη, Ελένη Νταλαμπύρα, η οποία με εμπύχωσε ψυχολογικά και με υποστήριξε εμπράκτως, ώστε να δηλώσω συμμετοχή για εισαγωγή στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Κοινωνικά Δικαιώματα & Συνηγορία στις Κοινωνικές Υπηρεσίες». Η συμβολή της ήταν καθοριστική. Έπειτα, οι εβδομαδιαίες συναντήσεις με όλα τα συμφοιτητ@ μου και τις καθηγήτριες/τους καθηγητές στο Πάντειο Πανεπιστήμιο λειτούργησαν θετικά ως προς την όξυνση των ακαδημαϊκών μου ενδιαφερόντων, την απόκτηση γνώσης και τέλος, ως προς την αποφόρτιση μου από την πίεση της εργασίας.

Επιπλέον, οι διαδικτυακές συναντήσεις και η σταθερή επικοινωνία, που είχα με τον επόπτη καθηγητή κ. Σκαμνάκη, στάθηκαν υποστηρικτικά σε όλη τη διαδικασία της συγγραφής της παρούσας διπλωματικής. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον πατέρα μου, ο οποίος με χαρά και σεβασμό ανταποκρίθηκε θετικά στην πρόσκληση που του έκανα, να με φέρει σε επαφή με τους παλιούς του συναδέλφους, Πομάκους του Έβρου.

Τέλος, ένα μεγάλο 'ευχαριστώ' αφιερώνω σε όλα τα πρόσωπα της κοινότητας Πομάκων του Έβρου που αφιέρωσαν χρόνο για τη γνωριμία μας και τη συμμετοχή τους σε αυτό το ερευνητικό ταξίδι. Ήταν μία διαδικασία που με έφερε σε επαφή με ένα 'άλλος' μέρος του τόπου καταγωγής μου, που άκουγα γι' αυτό, αλλά δεν το γνώριζα, που το φανταζόμουν και εν τέλει σε αυτό το πεδίο πραγματοποιήθηκε η πρώτη εμπειρία μου ως ερευνήτρια.

Πίνακας περιεχομένων

<u>Πίνακας περιεχομένων</u>	4
<u>Περίληψη</u>	5
<u>Abstract</u>	6
<u>Πρώτο μέρος: Θεωρητικό</u>	7
<u>Εισαγωγή</u>	7
<u>1.Κοινωνικός αποκλεισμός</u>	9
<u>2.Ανεργία και φτώχεια: Πώς επιδρούν στις ζωές των ανθρώπων;</u>	11
<u>3.Δικαιώματα: Ατομικά, Κοινωνικά, «Μειονοτικά»</u>	13
<u>3.1.Οι απαρχές και η ελληνική πορεία κατοχύρωσης δικαιωμάτων</u>	13
<u>3.2.Ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες</u>	14
<u>3.3 Δικαιώματα των μειονοτήτων & ενέργειες που προάγουν προστασία (;)</u>	16
<u>4.Μεταχείριση και πολιτικές του ελληνικού κράτους έναντι της μειονότητας</u>	19
<u>5.Οι Πομάκοι: στο παρελθόν και τώρα</u>	22
<u>5.1.Η προλεταριοποίηση των Πομάκων</u>	23
<u>6.Η Συνηγορία προς τη διευκόλυνση της απελευθέρωσης των κάθε μορφής καταπιεζομένων</u>	24
<u>Δεύτερο μέρος: Ερευνητικό/Εμπειρικό</u>	26
<u>7.Μεθοδολογία έρευνας</u>	26
<u>8.Σχόλια/χρήσιμες λεπτομέρειες από το πεδίο</u>	29
<u>9.Ανάλυση δεδομένων</u>	33
<u>9.1.Δημογραφικά χαρακτηριστικά</u>	34
<u>9.2.Αλληλεπίδραση εκτός της μειονοτικής κοινότητας</u>	39
<u>9.3.Καθημερινότητα</u>	42
<u>9.4.Προκλήσεις, δυσκολίες, εμπόδια</u>	43
<u>9.5.Ενέργειες για επίλυση των προκλήσεων/Συνηγορία</u>	46
<u>9.6.Σύμμαχοι/πηγές υποστήριξης</u>	49
<u>9.7.Αξιολόγηση κρατικής φροντίδας έναντι της μειονότητας</u>	51
<u>Επίλογος</u>	54
<u>Βιβλιογραφία</u>	57
<u>Παράρτημα</u>	61
<u>Δήλωση πληροφορημένης συναίνεσης</u>	61
<u>Οδηγός Συνέντευξης</u>	62
<u>Φωτογραφία 1</u>	63
<u>Πρόσωπα/φορείς με τα οποία έγινε προεργασία για συνάντηση</u>	64

Περίληψη

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, το θεωρητικό και το ερευνητικό. Αρχικά, παρατίθενται βασικές πληροφορίες για τον κοινωνικό αποκλεισμό, τη φτώχεια, την ανεργία, την ευρωπαϊκή και ελληνική νομοθεσία/ πρωτοβουλίες για τους μειονοτικούς πληθυσμούς, αναφορά στα κοινωνικά δικαιώματα και τη συνηγορία και τέλος, χρήσιμα στοιχεία για τη Πομακική κοινότητα στην Ελλάδα. Η βιβλιογραφία που αναπτύσσεται στο πρώτο μέρος κρίνεται χρήσιμη για τον σχεδιασμό, τη συλλογή δεδομένων της έρευνας «Κατανόηση των απόψεων των Πομάκων του Έβρου για τα δικαιώματά τους και τη συνηγορία» και την ανάλυση της φωνής των συμμετεχόντων.

Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν φανέρωσαν ότι η Πομακική κοινότητα του Έβρου εξακολουθεί να διαβίει σε συνθήκες με εργασιακή αστάθεια-ανασφάλεια, ανεργία και μειωμένη κοινωνική αλληλεπίδραση με την πλειονοτική ομάδα. Τα ίδια τα συμμετέχοντα άτομα περιέγραψαν κυρίως ότι διατηρούν μία στάση απάθειας ως προς τη δράση για αλλαγή/αντιμετώπιση των κοινωνικών τους προβλημάτων και, ταυτοχρόνως, έντονη αμφισβήτηση ως προς τους κοινωνικούς θεσμούς του κράτους (εκπαίδευση, κοινωνικές υπηρεσίες, υγεία) και έλλειψη εμπιστοσύνης προς το ίδιο το κράτος.

Λέξεις κλειδιά: Πομάκοι, μειονότητα, φτώχεια, κοινωνικός αποκλεισμός, κοινωνικά δικαιώματα, συνηγορία

Abstract

This master's thesis is divided in two parts, the theoretical bibliography information and the 'practical' about the social research. First, basic information is listed on what social exclusion means, about poverty, about unemployment, some European and Greek legislation/initiatives for minority populations, extensive reference to social rights and advocacy and, finally, useful information of the Pomak (comes from Pomaki=Πομάκοι) community in Greece. The gathered bibliography of first part is considered as useful for the creation, data collection and analysis of the social research "Understanding the views of the Pomaks of Evros on their social rights and advocacy."

The collected data revealed that the Pomak community of Evros has still lived in conditions of job instability-insecurity, unemployment and reduced social interaction with the majority group. The participants mainly described themselves having an attitude of apathy towards action to change/ deal with their social problems. At the same time, they reveal an attitude of strong questioning of the social institution of the Greek State (education system, social services, health system) and lack of trust in the Greek State.

Keywords: Pomaks, minority, poverty, social exclusion, social rights, advocacy

Πρώτο μέρος: Θεωρητικό

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού προγράμματος «Κοινωνικά Δικαιώματα και Συνηγορία στις Κοινωνικές Υπηρεσίες» από τον Ιούλιο 2023 έως τον Ιανουάριο 2024. Αρχικά, αν και ήταν ξεκάθαρο ότι επιθυμούσα να μελετήσω ερευνητικά την Πομακική κοινότητα του Έβρου, πέρα από αυτό βρίσκoμουν για αρκετούς μήνες σε χαοτική κατάσταση. Παρ' όλα αυτά, έχοντας ως βασικό κίνητρο αυτό το ερευνητικό ενδιαφέρον, ξεκίνησε η συστηματική μελέτη και ο σχεδιασμός της έρευνας με τίτλο «Κατανόηση των απόψεων των Πομάκων για τα δικαιώματά τους και τη Συνηγορία».

Η διαδικασία αυτή είχε πολλά «μπρος-πίσω» με διάβασμα, συγκέντρωση σημειώσεων, διορθώσεις, επαφή με το πεδίο, επικοινωνία και ανταλλαγή απόψεων με σημαντικά άλλα πρόσωπα και εν τέλη τη συγγραφή των συλλεγόμενων δεδομένων. Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, το θεωρητικό μέρος και το ερευνητικό μέρος. Το πρώτο αφορά στη σχετική βιβλιογραφία με το θέμα προς μελέτη, ενώ το δεύτερο περιλαμβάνει τον σχεδιασμό της ποιοτικής έρευνας, την εκπόνηση και ανάλυση της φωνής των συμμετεχόντων προσώπων.

Η εργασία βασίστηκε σε βιβλιογραφία που συνδέεται με τη βιωμένη κατάσταση της μειονοτικής κοινότητας των Πομάκων του Έβρου. Δηλαδή, με έννοιες όπως η φτώχεια, η ανεργία, ο κοινωνικός αποκλεισμός, τα κοινωνικά δικαιώματα στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, μερικά βασικά στοιχεία για την ταυτότητα των Πομάκων και τη στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στην μειονοτική κοινότητα. Η συνηγορία ήταν μία σημαντική έννοια που τέθηκε ως ένα από τα ερευνητικά ερωτήματα της εκπονηθείσας έρευνας.

Για το κλείσιμο της εισαγωγής παρατίθενται τα λόγια του Παόυλο Φρέιρε¹

«Ούτε μπορεί να υπάρξει διάλογος χωρίς ελπίδα. Η ελπίδα είναι ριζωμένη στον ανθρώπων την ατέλεια, απ' όπου αυτοί ξεκινάνε σε μια συνεχή αναζήτηση-μιάν αναζήτηση που μπορεί να διεξάγεται μόνο από κοινού με άλλους ανθρώπους. Η

¹ Φρέιρε, Π. (1977). *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*. Αθήνα: ΚΕΔΡΟΣ. Μτφ: Κρητικός, Γ.

απελπισία είναι μια μορφή σιωπής, άρνησης του κόσμου και φυγής από αυτόν. Η απανθρώπιση που προκύπτει από ένα άδικο καθεστώς δεν είναι αιτία για απόγνωση αλλά για ελπίδα, που μας οδηγεί στην αδιάκοπη επιδίωξη της ανθρωπιάς, την οποία μας αρνήθηκε η αδικία. Ελπίδα όμως δεν σημαίνει σταύρωμα των χεριών και αναμονή. Όσον καιρό αγωνίζομαι, με παρακινεί η ελπίδα. Κι αν αγωνίζομαι μ' ελπίδα, τότε μπορώ και να περιμένω. Όπως και η συνάντηση των ανθρώπων που προσπαθούν να γίνουν πληρέστερα άνθρωποι, έτσι κι ο διάλογος δεν μπορεί να ευδοκιμήσει σ' ένα κλίμα απελπισίας. Αν οι διαλεγόμενοι δεν προσδοκούν τίποτα από τις προσπάθειες τους, η συνάντησή τους θα είναι άδεια και στείρα, γραφειοκρατική και πληκτική.»

Τα λόγια αυτά στέκονται προς υπενθύμιση για τον αγώνα όλων των ατόμων που βασανίζονται από άδικο καθεστώς. Η αδράνεια δεν μπορεί να είναι σταθερή, έρχεται η κινητοποίηση, αρκεί να εμφανιστούν υποστηρικτικά μέρη/πρόσωπα/ομάδες/θεσμοί.

1. Κοινωνικός αποκλεισμός

Οι ορισμοί που έχουν δοθεί για την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού ποικίλλουν και επηρεάζονται κάθε φορά από το κοινωνικό πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο χρησιμοποιούνται. Παρά ταύτα εντοπίζονται κοινά στοιχεία, όπως η παραδοχή μίας ομάδας σε μειονεκτική θέση, η οποία αδυνατεί να ασκήσει βασικά δικαιώματα και να απολαύσει αγαθά που τις εξασφαλίζουν ένα ελάχιστο αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης.

Ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός έρχεται σε συνάρτηση με τον όρο φτώχεια. Ο τελευταίος αφορά την υλική αποστέρηση, ενώ ο πρώτος εμπεριέχει την *«πολυδιάστατη φύση των διαδικασιών, διαμέσου των οποίων άτομα ή κοινωνικές ομάδες αποκλείονται από το σύνολο των κοινωνικών ανταλλαγών, πρακτικών και δικαιωμάτων»* (Οικονόμου & Φερώνας, 2006, σελ. 13).

Η θεωρία για τον κοινωνικό αποκλεισμό απέδειξε ότι η σχετική αποστέρηση εμπεριέχει πέρα από το μη επαρκές εισόδημα και άλλες παραμέτρους. Συγκεκριμένα αυτοί είναι: ο κοινωνικός παράγοντας (εκπαίδευση, εργασία, ιατρική περίθαλψη, κοινωνική φροντίδα), ο πολιτικός (συμμετοχή στο δημόσιο διάλογο και στη λήψη αποφάσεων, άσκηση εκλογικού δικαιώματος, συμμετοχή σε δράσεις της κοινωνίας των πολιτών), ο νομικός (άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων) και ο πολιτισμικός (συμμετοχή σε παραδοσιακές κοινωνικές πρακτικές, διατήρηση του κοινωνικού δικτύου, πολιτιστική δραστηριότητα). Υπό αυτή την έννοια, η αδυναμία συμμετοχής του ατόμου σε βασικές πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες, δηλαδή η αποστέρηση του από θεμελιώδη πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα συνιστά τον πυρήνα της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού (Silver, 1994· Walker and Walker, 1997· de Haan, 1998· Byrne, 1999 στο Ανδριοπούλου, Παπαδόπουλος & Τσακόγλου, 2013).

Στο κεφάλαιο «Τι είναι κοινωνικός αποκλεισμός;» της Ruth Levitas, το οποίο ανήκει στο βιβλίο *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός* με επιμέλεια των Πετμεξίδου και Παπαθεοδώρου (2004), αναπτύσσονται οι αντικρουόμενες προσεγγίσεις που εμπεριέχουν διαφορετικές απόψεις για τις αιτιώδεις σχέσεις φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού.

Έτσι, κατά την πρώτη προσέγγιση, η οποία συνιστά τον αναδιανεμητικό λόγο (Redistributive Discourse, RED) ο κοινωνικός αποκλεισμός αντιμετωπίζεται ως συνέπεια της φτώχειας. Μάλιστα ο Peter Townsend (στο κεφ. 6 του βιβλίου *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, 2004) αναφέρει ότι *«η φτώχεια δεν θα πρέπει να γίνεται*

αντιληπτή με όρους επιβίωσης (*subsistence*), αλλά υπό το πρίσμα των δυνατοτήτων των ατόμων να συμμετέχουν στη συνήθη κοινωνική ζωή, σελ. 229». Έτσι, σύμφωνα με την RED προσέγγιση, ο κοινωνικός αποκλεισμός εμπεριέχει μια πολυδιάστατη διαδικασία των πρακτικών διακρίσεων και αποκλεισμού ως αιτιών της φτώχειας.

Η δεύτερη προσέγγιση, η οποία ήταν αρκετά δημοφιλής στη Μ. Βρετανία όταν η Ruth Levitas έγραψε το κεφάλαιο *Τι είναι ο κοινωνικός αποκλεισμός;* (1996), δημιουργεί μία σχέση εξάρτησης του πολίτη από την εργασία. Δηλαδή, όσα άτομα δεν ενσωματώνονται στο εργατικό δυναμικό της χώρας, στο πλαίσιο του οποίου η αμειβόμενη εργασία αποτελεί το πρωταρχικό αποδεκτό μέσο ενσωμάτωσης, θεωρούνται αποκλεισμένα -χωρίς εργασία (*workless*)-. Η θεωρία αυτή αποδίδεται με τον όρο κοινωνική ενσωμάτωση (*Social Integration Discourse, SID*).

Η τρίτη προσέγγιση, συνιστά ένα ηθικό λόγο γύρω από τις ‘κατώτερες ηθικά τάξεις’ (*Moral Underclass Discourse, MUD*). Υποστηρίζει το ζήτημα των «επικίνδυνων κοινωνικών τάξεων» (Murray 1990, Morris 1994 στο κεφ. 6 του Ruth Levitas στο επιμέλεια Πετμεζίδου & Παπαθεοδώρου 2004), οι οποίες λόγω του πολυδιάστατου και συνεχούς κοινωνικού αποκλεισμού που βιώνουν, δημιουργούν συνθήκες απειλής της κοινωνικής ευταξίας. Στο κεφάλαιο αποδίδονται, τα παραδείγματα σχολικής διαρροής και σύνδεσης με την εγκληματικότητα/εφηβική εγκυμοσύνη. Μάλιστα αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «*Η συνθήκη τού να είναι κανείς μόνος πατέρας ή μόνη μητέρα-ιδιαίτερα όταν πρόκειται για νεαρούς γονείς-θεωρείται ότι τυπικά οδηγεί σε κοινωνικό αποκλεισμό τόσο του γονέα όσο και του παιδιού ως συνέπεια της φτώχειας, και ειδικά για τις νεαρές γυναίκες, εξαιτίας της αποκοπής τους από την εκπαίδευση και την κατάρτιση.*», σελ. 223, κεφ. 6).

Η ηθική προσέγγιση για τον κοινωνικό αποκλεισμό κρίνεται ότι ‘στοχοποιεί’ τις ομάδες που βιώνουν χρόνια κοινωνικό αποκλεισμό με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνεται εσφαλμένως κοινώς αποδεκτό ότι τα ίδια άτομα επιλέγουν να μην ενταχθούν ή να ανέλθουν κοινωνικά· χωρίς να εξετάζεται η επικρατούσα συνθήκη, που συντηρεί αυτόν τον αποκλεισμό και αποτρέπει τη δημιουργία και εφαρμογή θετικών πρακτικών σε μακρο-επίπεδο.

Εν κατακλείδι, έχει σημειωθεί επανειλημμένως οι φορείς -κρατικοί και φιλανθρωπικοί- υγείας, εκπαίδευσης και κοινωνικής προστασίας να στοχεύουν στη δημιουργία ‘φυσικών’ διακρίσεων στην αγορά και στις κοινωνικές σχέσεις. Αυτό το πετύχαιναν, διατηρώντας τις εθνικές, φυλετικές, κατά φύλο κοινωνικές διαφοροποιήσεις στις παροχές, «*μεταφέροντας το ‘βάρος’ της ένταξης και της*

κοινωνικής προστασίας στις κοινότητες, στον τρόπο ζωής των πληθυσμών και στην προσαρμοστικότητά τους στην ατομική-ανταγωνιστική και πολυεθνική οικονομία» (Gutman, 1987 στο Ψημμένος & Σκαμνάκης 2008, σελ. 41).

2. Ανεργία και φτώχεια: Πώς επιδρούν στις ζωές των ανθρώπων;

Στο βιβλίο «Marienthal: the Sociography of an Unemployed Community» των Jahoda, Lazarsfeld και Zeisel (1971) παρουσιάζονται τα ευρήματα της μελέτης για την κατάρρευση της βιομηχανικής δραστηριότητας κατά το έτος 1929 και την επιρροή που είχε στην μικρή εργατική κοινότητα της Marienthal, μίας μικρής επαρχίας περίπου 20 μίλια νότια της Βιέννης. Ένα βασικό εύρημα αυτής της μελέτης ήταν ότι η ανεργία οδηγεί σε μία στάση απάθειας, όπου τα άνεργα άτομα αρνούνται να αξιοποιήσουν ακόμα και τις λίγες ευκαιρίες που παρουσιάζονται σε αυτά. Αυτός ο φαύλος κύκλος των μειωμένων ευκαιριών και της ελλιπούς διάθεσης για αλλαγή είχε αναδειχθεί σε πολλές από τις συνεντεύξεις στο πεδίο.

Σχετικά με τη φτώχεια, αυτή έχει διακριθεί σε μονοδιάστατη και πολυδιάστατη. Η πρώτη -μονοδιάστατη ή απόλυτη θεώρηση για τη φτώχεια-, είναι έννοια σύμφωνα με την οποία το εισόδημα πέφτει κάτω από ένα συγκεκριμένο όριο. Έχει κάποια χαρακτηριστικά που αξιολογούνται ως θετικά από τους/τις ερευνητές/ερευνήτριες: εύκολα υπολογίσιμη και διευκολύνει τις δυναμικές μελέτες, καθώς ο/η ερευνητής/ερευνήτρια έχει να παρατηρήσει διαχρονικά τη μεταβολή των ατόμων ως προς τη φτώχεια βάσει μόνο του εισοδηματικού τους κριτηρίου (Watts, 1968 στο Ανδριοπούλου, Παπαδόπουλος & Τσακόγλου, Π. 2013).

Από την άλλη, η έννοια της σχετικής θεώρησης της φτώχειας-πολυδιάστατη ερμηνεύει την φτώχεια όχι μόνο με εισοδηματικούς όρους, αλλά λαμβάνοντας υπόψη και άλλες παραμέτρους της κοινωνικής ζωής των ατόμων και των νοικοκυριών. Δηλαδή, η θέση του ατόμου ως προς τη φτώχεια θα πρέπει να αξιολογείται λαμβάνοντας υπόψη το εκπαιδευτικό επίπεδο, την κατάσταση υγείας, την κατοχή συγκεκριμένων αγαθών, την κάλυψη αναγκών, τη συμμετοχή στα κοινά, το κοινωνικό κεφάλαιο. Η παραπάνω θεωρία έχει κερδίσει μεγάλο έδαφος στην επιστημονική κοινότητα (Alkire and Foster, 2011· Anand and Sen, 1997· Bossert et al., 2012· Bourguignon and Chakravarty, 2003· Deutsch and Silber, 2005· Duclos et al., 2006·

Kakwani and Silber, 2008· Perez-Mayo et al., 2007· Tsui, 2002 στο Ανδριοπούλου, Παπαδόπουλος & Τσακόγλου, Π. 2013).

Παρ' όλα αυτά, συγκεντρώνοντας δεδομένα με βάση τη σχετική θεώρηση της φτώχειας σε περιόδους κρίσης «ενέχει το μειονέκτημα ότι μπορεί περισσότερα άτομα στο σύνολο της κοινωνίας να μην έχουν πλέον πρόσβαση σε υπηρεσίες/αγαθά και τελικά να φαίνονται λιγότερα άτομα κοινωνικά αποκλεισμένα σε σχέση με τον μέσο όρο απ' ό,τι σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης. Αυτό είναι κάτι ανάλογο με τη μείωση της σχετικής φτώχειας όταν πέφτουν τα εισοδήματα όλων, αλλά βελτιώνεται λίγο η κατανομή του εισοδήματος» (Ανδριοπούλου, Παπαδόπουλος & Τσακόγλου, Π. 2013, σ. 17).

Οι παραπάνω θεωρίες και έννοιες κρίνονται χρήσιμες για την έρευνα που θα παρατεθεί *«Κατανόηση των απόψεων των Πομάκων για τα δικαιώματά τους και τη Συνηγορία»*. Οι Πομάκοι ανήκουν επισήμως στη μουσουλμανική μειονότητα της χώρας, κατοικούν στον ορεινό όγκο της Θράκης, όντας αποκομμένοι χωρικά από τα επίσημα δίκτυα κοινωνικής φροντίδας. Η παρούσα έρευνα προσπαθεί εν μέρη να αναδείξει τις προκλήσεις/εμπόδια που αντιμετωπίζει η κοινότητα, με αποτέλεσμα τα μέλη της να έρχονται συχνά σε μειονεκτική θέση και να δέχονται διακρίσεις από την πλειονότητα και τους φορείς κρατικής φροντίδας.

3. Δικαιώματα: Ατομικά, Κοινωνικά, «Μειονοτικά»

3.1. Οι απαρχές και η ελληνική πορεία κατοχύρωσης δικαιωμάτων

Η διεξαχθείσα έρευνα αποπειράται επιπρόσθετα να διερευνήσει αν οι Πομάκοι κάνουν χρήση των κοινωνικών τους δικαιωμάτων. Κατά τη διάρκεια των συναντήσεων με τα άτομα της κοινότητας, μεγάλος μέρος της επικοινωνίας μας βασίστηκε στην περιγραφή της καθημερινότητάς τους, στις προκλήσεις/ εμποδία που αυτή εμφανίζει και στα αίτια αυτών. Δηλαδή, καίριας σημασίας αποδείχθηκαν τα εξής: αν σημειώνεται εργασιακή απασχόληση στα μέλη της κοινότητας, αν έχουν ισότιμη πρόσβαση στα κοινωνικά αγαθά (εκπαίδευση, υγεία), αν συμμετέχουν στη δράση της κοινωνίας των πολιτών. Οπότε, σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται βασικές πληροφορίες για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων στη Δύση και στην ιδιαίτερη έθνο/ιστορική/πολιτική περίπτωση της δικής μας χώρας.

Ορόσημο στην ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτέλεσε ο 18^{ος} αιώνας, ο οποίος χαρακτηρίζεται στο δυτικοευρωπαϊκό και βορειοαμερικανικό χώρο από τη διάδοση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Συγκεκριμένα, η Γαλλική Επανάσταση του 1789 και η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, προχώρησαν στην πανηγυρική αναγνώριση υφιστάμενων δικαιωμάτων τα οποία χαρακτήριζε ως «φυσικά, αναπαλλοτρίωτα και ιερά» (Χρυσογόνος & Βλαχόπουλος, 2017).

Σύμφωνα με την κλασική ανάλυση του T.H. Marshall, όπως παρουσιάζεται στο βιβλίο του Αλιπράντη (2008), τους τελευταίους τρεις αιώνες καταγράφεται μία εξελικτική πορεία σχετικά με την κατοχύρωση και άσκηση των δικαιωμάτων. Δηλαδή, το 18^ο αιώνα κατοχυρώνονται τα ατομικά δικαιώματα, τον 19^ο τα πολιτικά και τέλος τον 20^ο αιώνα τα κοινωνικά.

Ως κοινωνικά δικαιώματα εννοούνται τόσο τα δικαιώματα που συνδέονται με την ανθρώπινη εργασία, αλλά και όλα τα άλλα δικαιώματα «εκτός εργασίας» που λειτουργούν προστατευτικά στην αντιμετώπιση των κοινωνικών κινδύνων, της ανεργίας, της ασθένειας, των γηρατειών, του αναλφαριθτισμού, της ρύπανσης (Αλιπράντης, 2008).

Στην Ελλάδα η κατοχύρωση των δικαιωμάτων, σύμφωνα με τους Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος (2017), επήλθε πρώτα με τη ψήφιση του Συντάγματος του 1844, όπου οι διατάξεις του αρθρώνονταν γύρω από το τρίπτυχο *προσωπική ελευθερία-ισότητα-ιδιοκτησία*. Με το Σύνταγμα του 1864 καθιερώνονται για πρώτη φορά ατομικά δικαιώματα συλλογικής δράσης, όπως αυτά του συνέρχεσθαι (άρθρο 10) και συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 11). Επιπλέον, το Σύνταγμα του 1927 θέσπισε δύο νέα κοινωνικά δικαιώματα: προστασία της εργασίας από το Κράτος (άρθρο 22) και ιδιαίτερη προστασία του γάμου από το Κράτος με ειδική μέριμνα για τις «πολυμελείς» οικογένειες (άρθρο 24).

Εν συνεχεία, το ισχύον Σύνταγμα του 1975² περιέχει έναν πληρέστερο κατάλογο ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων σε σύγκριση με όσα υπήρξαν μέχρι πρότινος. Οι νέες προσθήκες αφορούν -μερικές από αυτές-: πρώτα στα ατομικά δικαιώματα, όπως το άρθρο 5 παρ. 1 *ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας*, άρθρο 23 παρ. 1 *συνδικαλιστική ελευθερία* και παρ. 2 *δικαίωμα στην ανεργία*. Επιπλέον, θεσπίστηκε σειρά νέων κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως το *δικαίωμα στο περιβάλλον* του άρθρου 24, *κρατικός παρεμβατισμός στην οικονομία και όρια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας* στο άρθρο 106 (Χρυσόγονος & Βλαχόπουλος, 2017).

3.2. Ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και η Επιτροπή διακηρύσσουν πανηγυρικά το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης το έτος 2000.³ Το κείμενο συμβάλλει στη διαφύλαξη και ανάπτυξη των κοινών αξιών των λαών της Ε.Ε., τοποθετώντας τον άνθρωπο στο κέντρο της δράσης. Το κείμενο αποτελείται από 6 Κεφάλαια, αυτά της αξιοπρέπειας, των ελευθεριών, της ισότητας, της αλληλεγγύης, των δικαιωμάτων των πολιτών και της δικαιοσύνης.

Συγκεκριμένα, στο 3^ο Κεφάλαιο **Ισότητα**, το άρθρο 21, νούμερο 1, με τίτλο «Απαγόρευση διακρίσεων» αναφέρει «Απαγορεύεται κάθε διάκριση ιδίως λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε

² Βλ. περισσότερα εδώ: https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/SYNTAGMA1_1.pdf.

³ Ανακτήθηκε στις 11/09/2023 από https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf

άλλης γνώμης, ιδιότητας μέλους εθνικής μειονότητας, περιουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.» Επιπλέον, στο ίδιο Κεφάλαιο το άρθρο 22 με τίτλο «Πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία» υπογραμμίζει ότι «*Η Ένωση σέβεται την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία.*»

Το 1990, ο ΟΑΣΕ (Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη) κοινοποίησε το Κείμενο της Κοπεγχάγης, το οποίο αποτελεί την πρώτη διεθνή συμφωνία, που αν και δεν έχει νομικά δεσμευτική ισχύ, αναγνωρίζει τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων «μειονοτικής» ομάδας (Μανωλοπούλου-Βαρβιτισιώτη, 2008). Το άρθρο 32 του Κειμένου αναφέρει «*το δικαίωμα να ανήκει κανείς σε εθνική μειονότητα είναι υπόθεση ατομικής επιλογής ενός προσώπου και κανένα μειονέκτημα δεν μπορεί να προκύψει από την άσκηση ενός τέτοιου δικαιώματος. Τα πρόσωπα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες έχουν ελεύθερα το δικαίωμα να εκφράζουν, διατηρούν και αναπτύσσουν την εθνική, πολιτιστική, γλωσσική ή θρησκευτική τους ταυτότητα.*» (σ. 21-22)

Επιπλέον, η Σύμβαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την προστασία των εθνικών μειονοτήτων⁴, στο άρθρο 4 (2) του Μέρους 2 αναφέρει «*Τα Μέρη δεσμεύονται να υιοθετήσουν, εάν συντρέχει λόγος, κατάλληλα μέτρα ώστε να προαχθεί σε όλους τους τομείς της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής, πλήρης και αποτελεσματική ισότητα μεταξύ των προσώπων που ανήκουν σε μια εθνική μειονότητα και εκείνων που ανήκουν στην πλειονότητα. Λαμβάνουν δεόντως υπόψη τους τις ιδιάζουσες κοινωνικές συνθήκες των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες.*» Σχετικά με τα μέτρα στον τομέα της εκπαίδευσης, προτείνεται στο άρθρο 12 (3) ότι «*Τα Μέρη δεσμεύονται να προάγουν την ισότητα ευκαιριών όσον αφορά στην πρόσβαση στην παιδεία, σε όλα τα επίπεδα για τα πρόσωπα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες.*»

Αξίζει να αναφερθεί ότι η παρούσα Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης μπορεί να αποτελεί ένα αξιόπαινο έργο στην εξέλιξη του δικαίου των μειονοτικών δικαιωμάτων, αλλά εξακολουθεί να μην έχει δεσμευτική ισχύ ως προς τη τήρηση του από τα συμβαλλόμενα Μέρη. Έτσι, κάθε κράτος εφαρμόζει δική του ατζέντα για τα

⁴ Βλ. σχετικά https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_c6/06.html. Ανακτήθηκε στις 29/09/2023.

μειονοτικά ζητήματα, προσπαθώντας να συγκλίνει στις συστάσεις των Ευρωπαϊκών Οργάνων (Μανωλοπούλου-Βαρβιτισιώτη, 2008).

3.3 Δικαιώματα των μειονοτήτων & ενέργειες που προάγουν προστασία (;)

Στην περιοχή των Βαλκανίων, ειδικά μετά την κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας, δημιουργήθηκαν μετακινήσεις πληθυσμών και νέα κράτη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει σχεδιάσει πυλώνες-προγράμματα που μπορούν να στηρίξουν τα κράτη των Βαλκανίων, ώστε να αντιμετωπίσουν με σεβασμό και αίσθημα συμπερίληψης τις νέες προκλήσεις για τους πληθυσμούς της. Το πρόγραμμα «Προώθηση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της Προστασίας των Μειονοτήτων στην Νοτιοανατολική Ευρώπη»⁵ αποσκοπεί στη βελτίωση της πρόσβασης στα δικαιώματα των μειονοτήτων σε διάφορα επίπεδα διακυβέρνησης, με βάση τα πρότυπα του Συμβουλίου της Ευρώπης (Μοσχοβίτη, 2016).

Αρχικά, το ζήτημα των μειονοτήτων αν και στα περισσότερα άτομα έχει δημιουργηθεί η σύνδεση με το εθνικό κράτος και την εθνική καταγωγή, δημιουργώντας την ιδέα ότι αφορά σε εθνικές μειονότητες, επί της ουσίας είναι πιο περίπλοκο και σύνθετο. Στην ομάδα των μειονοτήτων περιλαμβάνονται ποικίλα χαρακτηριστικά διαφορετικά από την κυρίαρχη ομάδα ενός κράτους, τα εθνοτικά⁶ χαρακτηριστικά: όπως η θρησκεία, η γλώσσα, η φυλή (Μανωλοπούλου-Βαρβιτισιώτη, 2008).

Επίσης, ο Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει χαρακτηριστεί η «φωνή της συνείδησης» για τα μείζονα θέματα δικαιωμάτων σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση. Πατέρας αυτού το θεσμού είναι η Φιλανδική Κυβέρνηση, η οποία στόχευε σε ένα έργο πιο φιλόδοξο από αυτό που ίσχυσε στην εξέλιξή του. Προέβλεπε δηλαδή για τον Επίτροπο: εξέταση καταγγελιών, παροχή πληροφοριών και δυνατότητα παρέμβασης στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Παρ' όλα αυτά με απόφαση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, ο ρόλος επικεντρώθηκε στην ευαισθητοποίηση των πολιτών και στην προώθηση της παιδείας

⁵ Βλ. σχετικά <https://www.coe.int/en/web/sarajevo/promotion-of-human-rights-and-protection-of-minorities>. Ανακτήθηκε στις 21/09/2023.

⁶ «Ο όρος *εθνοτικός* είναι ευρύτερος του *εθνικός* και περιλαμβάνει ομάδες ατόμων που συνδέονται μεταξύ τους όχι μόνο από εθνικά χαρακτηριστικά αλλά και από άλλα, όπως φυλετικά, γλωσσικά ή θρησκευτικά» από Μανωλοπούλου-Βαρβιτισιώτη, 2008. *Μειονότητες στην Ελλάδα; Η τρίτη άποψη*, σελ. 15.

των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στην Ελλάδα η φωνή του Επιτρόπου έφτασε πρώτη φορά τον Ιούνιο του 2002, όταν ο Alvaro Gil-Robleso, επίτροπος για τα ανθρώπινα δικαιώματα, επισκέφθηκε τη χώρα για να συγκεντρώσει πληροφορίες περί της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να κάνει συστάσεις στην Ελληνική Κυβέρνηση (Κίτσου Μυλωνά, 2009 -κεφ.- στο Παύλου και Σκουλαρίκη, 2009).

Εν συνεχεία, κατά τη διήμερη επίσκεψη του δεύτερου Σουηδού Επιτρόπου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης Thomas Hammarberg⁷ και της ομάδας του, στις 8-10 Δεκεμβρίου 2008, συγκεντρώθηκαν δεδομένα άξια αναφοράς. Ο επίτροπος σχολίασε «η Ελλάδα, όπως άλλες χώρες του Συμβουλίου της Ευρώπης, είναι μία εγγενώς πλουραλιστική κοινωνία. Η ύπαρξη σε αυτήν μειονοτικών ομάδων, είτε είναι “εθνικές”, είτε “θρησκευτικές” ή “γλωσσικές” θα πρέπει να θεωρούνται ένας μείζων παράγων, όχι διαχωρισμού, αλλά εμπλουτισμού της Ελληνικής κοινωνίας» και προτείνει «...τις ελληνικές αρχές να επιδείξουν μεγαλύτερη αποδοχή στη διαφορετικότητα της κοινωνίας τους και να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα που θα επέτρεπαν σε όλα τα μέλη των υπαρχουσών, αν και αριθμητικά μικρών, μειονοτικών ομάδων, να αυτοπροσδιορίζονται αποτελεσματικά και να εκφράζουν τις ταυτότητές τους».

Για να επιτευχθεί όμως αυτό και να «πέσουν τα τείχη» μεταξύ των μειονοτικών και πλειονοτικών ομάδων, χρειάζεται να δημιουργηθεί ένα κλίμα διαλόγου και τριβής. Χαρακτηριστικά αποδίδω τα λόγια του εκπαιδευτή-ερευνητή Γεώργιου Μαυρομμάτη της μουσουλμανικής κοινότητας Τσιγγάνων της Καλκάντζας⁸, όπως αποδόθηκαν σε συνέντευξη που έδωσε στην Μάρθα Πύλια⁹:

«...καταλάβαινα ότι έχω απέναντι μου, ή αν θέλετε δίπλα μου, μία ομάδα ανθρώπων με πολλά και σημαντικά προβλήματα τα οποία για να αντιμετωπιστούν στοιχειωδώς -βλέπετε διστάζω να πω να λυθούν- χρειάζεται κατ’ αρχήν να περιγραφούν με ακρίβεια.[...] Ήμουν ένας Έλληνας Κομοτηναίος που πήγαινε -με καλές προθέσεις- να μιλήσει με Κομοτηναίους τουρκόφωνους μουσουλμάνους που οι περισσότεροι από αυτούς αισθάνονται Τούρκοι. Ξέρετε -και οι μη Θρακιώτες ίσως δεν το αντιλαμβάνονται εύκολα αυτό- στη Θράκη εμφανίζονται συχνά μεταξύ πλειονοτικών και μειονοτικών

⁷ Βλ. σχετικά από τον Βασίλη Σωτηρόπουλο <http://elawyer.blogspot.com/2009/02/e.html>.

⁸ Βλ. σχετικά για την περιοχή της Καλκάντζας <https://xronos.gr/arthra/oikismos-ifaistoy-meros>.

⁹ Μάρθα Πύλια, Μία μειονότητα μέσα στην μειονότητα, συνέντευξη με τον Γιώργο Μαυρομμάτη, *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 17.07.2005

κάποια αόρατα τείχη, τείχη που χωρίζουν ‘εμάς’ από τους ‘άλλους’. Εγώ για τους ανθρώπους της Καλκάντζας ήμουν σαφώς ένας από τους ‘άλλους’, και αυτό σε ορισμένους κινητοποιούσε ενδεχομένως κάποια αντανάκλαστικά». (Κίτσου Μυλωνά, 2009 -κεφ.- στο Παύλου και Σκουλαρίκη, 2009, σελ. 99-100)

Στη περίπτωση της διεξαχθείσας έρευνας θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως ‘άλλους’ τα συμμετέχοντα άτομα, τα οποία θα έχουν την ευκαιρία να επιβεβαιώσουν ή να απορρίψουν τη θέση περί ύπαρξης κοινωνικού αποκλεισμού και πολιτικής διακρίσεων προς την κοινότητάς τους. Στη θέση της πλειονότητας, αντιστοίχως μπορούμε να τοποθετήσουμε τον δικό μου ρόλο, που επηρεάζεται από την καταγωγή, το μορφωτικό επίπεδο, τη θέση εργασίας και την ηλικία. Με βάση την πραγματικότητα, που οι συμμετέχοντες μοιράζονται στην παρούσα έρευνα, θα διαπιστώσουμε αν η κοινότητα έχει πρόσβαση στα κοινωνικά δικαιώματα και αν προχωρά σε ενέργειες υπεράσπισης, διεκδίκησης και αλλαγής.

4. Μεταχείριση και πολιτικές του ελληνικού κράτους έναντι της μειονότητας

Η χρήση της καταγωγής, της ορθοδοξίας και της πολιτισμικής κληρονομιάς του ελληνισμού στον ορισμό του αποτελεί μία παλαιά πρακτική του ελληνικού κράτους. Σήμερα όμως αυτή η πρακτική στη χρήση παρόμοιων κριτηρίων στο ορισμό του ανήκειν στον ελληνισμό αποκτά μία νέα διάσταση: την εθνοτικοποίηση της πολιτικής (Λ. Βεντούρα, 2009).

Τα άτομα που ανήκουν σε μειονότητες γίνονται αντιληπτά ως διαφορετικά, όχι μόνο λόγω της διαφορετικής γλώσσας ή θρησκείας ή καταγωγής, αλλά επειδή οι δυναμικές, που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της συνύπαρξης-συμβίωσης μεταξύ των κοινοτήτων με ανομοιογενή/ποικίλα χαρακτηριστικά, επηρεάζουν τόσο το βαθμό που τα άτομα λειτουργούν όσο και τους τρόπους που αντιμετωπίζονται από το θεσμικό και κοινωνικό περιβάλλον. Οι φραγμοί που δέχονται τα άτομα που ανήκουν στη ‘διαφορετική’ ομάδα είναι πολλοί: οι εμπειρίες των ατόμων από τον στιγματισμό και τη φτώχεια επηρεάζουν τη στάση τους απέναντι στις θεσμικές και κοινωνικές συναλλαγές. Τέλος, οι διακρίσεις¹⁰ στην εκπαίδευση έχουν ως αποτέλεσμα στη μειωμένη πρόσβαση στη γνώση και στη γέννηση εμποδίων για την ανάπτυξη της κοινωνικής λειτουργικότητας των ατόμων που ανήκουν στη μειονότητα (Ζαϊμάκης Γ. & Καλλινικάκη Θ., 2004).

Στο βιβλίο του Φραγκόπουλου (2019) *«Κοινωνικοχωρικές σχέσεις, αναπαραστάσεις και πολιτικές της διαφοράς: η μουσουλμανική μειονότητα και οι Πομάκοι»* διαφαίνονται οι πολιτικές αποκλεισμού που έχουν εφαρμοστεί από το ελληνικό κράτος στη μουσουλμανική μειονότητα. Παρ’ όλη τη σχετική μείωση του πρωτογενούς τομέα στη Θράκη, το ποσοστό απασχόλησης στο τομέα αυτό παρέμεινε υψηλό συγκριτικά με τους ευρωπαϊκούς και εθνικούς δείκτες. Κυρίως για τη μειονότητα σήμαινε τον περιορισμό της στον αγροτικό τομέα και κυρίως στην εντατική καλλιέργεια καπνού.

Το δίκτυο παραγωγής του καπνού είχε εθνοτικά χαρακτηριστικά, αν και οι τελικές εταιρείες αποδέκτες ήταν οι μεγάλες επιχειρήσεις μεταποίησης καπνού της

¹⁰ Ο όρος διακρίσεις αναφέρεται στο ότι «διαχωρίζουμε άτομα και ομάδες με βάση ορισμένα χαρακτηριστικά τους και τα μεταχειριζόμαστε λιγότερο καλά από ότι άτομα ή ομάδες με χαρακτηριστικά στα οποία παραδοσιακά προσδίδεται αξία». Βλ. Μ. Payne, Σύγχρονη Θεωρία της Κοινωνικής Εργασίας, Μτφ. Σ. Στρατιδάκη, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000, σ. 432.

Θεσσαλονίκης, ενώ ένα μικρότερο ποσοστό της παραγωγής κατέληγε στη Συνεταιριστική Επιχείρηση Ξάνθης και στη καπνοβιομηχανία της ΣΕΚΑΠ-ιδιοκτησία από κοινού της Συνεταιριστικής Ένωσης Καπνοπαραγωγών Ελλάδος (ΣΕΚΕ) και της Αγροτικής Τράπεζας Ελλάδος (ΑΤΕ)¹¹. Η τελευταία, μετά την πτώχευσή της, πουλήθηκε το 2013 στην Donskoy Tabak του Ιβάν Σαββίδη, ο οποίος διατήρησε τις θέσεις εργασίας καπνού, συνεχίζοντας κατά αυτό το τρόπο την απασχόληση των Πομάκων της Ξάνθης στο κλάδο του καπνού.

Η περιοχή της Θράκης χαρακτηρίζεται από τη μεταβλητότητα και την πολυπολιτισμικότητα. Η ιστορική της πορεία, η σύνθεση του πληθυσμού και η τοποθεσία της είναι κάτι παραπάνω από ένα φυσικό σύνορο. Αυτό όμως δεν αντιλήφθηκε ως άξιο προσοχής, μελέτης και σεβασμού από την Πολιτεία για πολλά χρόνια, απεναντίας το κράτος επέδειξε αμέλεια και υποτονικότητα στην περιοχή. Το αποτέλεσμα αυτού έφερε σοβαρά προβλήματα στις υποδομές της Θράκης, αλλά και στις δομές της κοινωνίας (Φουφρή, 2021).

Σχετικά με το ρόλο του χώρου ο Γκόγκης (2009) στη Φουφρή (2021) αναφέρει *«Μέσα στο χώρο είναι εγγεγραμμένες σχέσεις εξουσίας, κανονιστικά πρότυπα, ρυθμίσεις και απαγορεύσεις, που καταλήγουν στην περιθωριοποίηση εκείνων των κοινωνικών ομάδων που θεωρούνται από τους υπόλοιπους ως ομάδες υψηλού κινδύνου, ενώ οι τελευταίες αυτές αποδέχονται το καθεστώς στιγματισμού τους ως την 'φυσιολογική' τους μοίρα»* (σελ. 13).

Ως παράδειγμα παρουσιάζεται το άρθρο από την Εφημερίδα Ζαγάλιστα «Η φωνή των Πομάκων της Θράκης»¹², όπου ο αρθρογράφος αναφέρει *«Στις 25 Νοεμβρίου ο πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας επισκέφθηκε τη Θράκη και μεταξύ άλλων τη Φιλλύρα, έδρα του δήμου Αρριανών (ν. Ροδόπης). Εκεί, ανακοίνωσε την απόφαση της κυβέρνησης για παροχή δωρεάν δορυφορικής πρόσβασης στους ελληνικούς τηλεοπτικούς σταθμούς για τους μειονοτικούς πληθυσμούς της Θράκης. Φυσικά, με το 'μειονοτικούς πληθυσμούς' περιγράφονται οι Πομάκοι που ζουν στα βουνά αφού όλοι οι κάτοικοι του κάμπου έχουν τη δυνατότητα να δουν ελληνικά κανάλια.»*

¹¹ Βλ. περισσότερα <https://www.naftemporiki.gr/business/176108/i-savvidis-eiche-agorasei-ti-sekap-5-ekat-xeblekei-kai-me-to-protimo/>.

¹² Βλ. περισσότερα <http://www.zagalisa.gr/anthropina-dikaiomata?page=1>

Το παραπάνω παράδειγμα μπορεί να σταθεί ως χαρακτηριστικό για τον όρο της μειονοτικοποίησης (minoritization). Συγκεκριμένα, ο όρος αυτός αφορά «το σύνολο πρακτικών και λόγων που συγκροτούν βιωματικά τη μειονοτική εμπειρία» (Τσιμπιρίδου, 2009, σ. 10). Η ίδια στο βιβλίο «Μειονοτικές και μεταναστευτικές εμπειρίες» (2009) αναφέρει ότι οι εμπειρίες των ιστορικών μειονοτήτων και μεταναστευτικών ρευμάτων που έφτασαν στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990 βρίσκονταν υπό διαπραγμάτευση με τις κυβερνοτροπίες που επικρατούν στους θεσμούς και πρακτικές των πολιτών του ελληνικού κράτους. Δηλαδή, παρατηρούνται αναπαραστάσεις του εθνικισμού, διαφοροποιώντας τον «εαυτό» από τον «άλλον» με βάση εθνικά στερεότυπα, που βασίζονται στη γλώσσα, θρησκεία, καταγωγή.

Προς ενίσχυση του παραπάνω επιχειρήματος, ο όρος προνοιακή περιθωριοποίηση (welfare marginalization) χρησιμοποιείται ως εργαλείο ερμηνείας της διαδικασίας της απομάκρυνσης πληθυσμών -μειονοτικών/μεταναστευτικών- από δικαιώματα και παροχές κοινωνικής προστασίας. Οι πληθυσμοί δεν λαμβάνουν -δεν καταφέρνουν να απευθυνθούν/ζήτημα προσβασιμότητας- κοινωνικές υπηρεσίες, με αποτέλεσμα να βιώνουν μία κοινωνική περιθωριοποίηση (Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008).

Αντί επιλόγου, δηλώνονται κάποια στοιχεία από την ανάλυση του Μαρξ «...οι άνθρωποι αναπαράγουν τις υλικές συνθήκες της ζωής τους που μετασχηματίζουν τον υλικό κόσμο, με μία ανάλυση του τρόπου κατά τον οποίο ερμηνεύουν και μεταβάλλουν τους θεσμούς μέσα από ιστορικούς αγώνες» (στο Σκουλάς, 2013, σ. 60)

5. Οι Πομάκοι: στο παρελθόν και τώρα

Ο Francesco Carotorti, ειδικός εισηγητής της υπό-επιτροπής για τη πρόληψη κατά των διακρίσεων και τη προστασία των μειονοτήτων, που έλαβε χώρα το 1977 για τον Ο.Η.Ε., απέδωσε αποτελεσματικά τον ορισμό των μειονοτήτων. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του ως μειονότητα ορίζεται «μία ομάδα αριθμητικά κατώτερη από τον υπόλοιπο πληθυσμό ενός κράτους, σε μία μη προνομιούχα θέση, του οποίου τα μέλη κατέχουν διαφορετικά εθνοτικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά από τον υπόλοιπο πληθυσμό, και εμφανίζει-αν και σιωπηρά- συμπεριφορές αλληλεγγύης με στόχο τη διατήρηση του πολιτισμού, των παραδόσεων, της θρησκείας και της γλώσσας»(στο Jackson-Preece, 2014, σ. 5).

Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης είναι η μόνη μειονότητα που αναγνωρίζεται επίσημα από το ελληνικό κράτος. Αυτό έγινε βάση της συνθήκης της Λοζάνης που υπογράφηκε τον Ιανουάριο του 1923 μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και αφορούσε την ανταλλαγή των πληθυσμών και στα δικαιώματα των μη μουσουλμανικών πληθυσμών στην Τουρκία και στα αντίστοιχα της μουσουλμανικής μειονότητας στην Ελλάδα. Η εθνοπολιτισμική σύνθεση της μειονότητας περιλαμβάνει α. τουρκόφωνους μουσουλμάνους, κατοίκους των πεδινών περιοχών των Νομών Ξάνθης και Ροδόπης, τουρκικής καταγωγής-«μειονοτικοί Τούρκοι» ή Τούρκοι-, β. τους Πομάκους με ιδιαίτερο γλωσσικό ιδίωμα, οι οποίοι κατοικούν στον ορεινό όγκο της Θράκης και γ. οι Τσιγγάνοι-Ρομά (Φραγκόπουλος, 2019).

Κατά τον καθηγητή Ιστορίας Κωνσταντίνο Άμαντο, το όνομα των Πομάκων οφείλεται στην αρχαία θρακική πόλη Πόμα. Ενώ, υπάρχει η ερμηνεία ότι η πομακική λέξη ‘πομάγκαμ’ που σημαίνει βοηθός, επικράτησε για να ονοματοδοτήσει αυτό τον πληθυσμό, λόγω της συνεισφοράς που υπέδειξαν στην κατάπνιξη της επανάστασης του Μπατάκ¹³ (Ακριτίδου, 2004).

Υπολογίζεται ότι στην Ελλάδα ζουν περίπου 30.000-35.000 Πομάκοι, από τους οποίους οι 23.000 είναι εγκατεστημένοι στο Νομό Ξάνθης. Στους οικισμούς του Νομού Ξάνθης χρησιμοποιείται αρκετά η πομακική διάλεκτος, σε αντίθεση με τους Πομάκους των άλλων νομών -Ροδόπης, Έβρου- που την έχουν εγκαταλείψει προς όφελος της

¹³ Βλ. σχετικά πώς η σφαγή στο Μπατάκ επηρέασε τη μετακίνηση μουσουλμάνων κατοίκων της σημερινής Βουλγαρίας προς το Νομό Ροδόπης <https://www.paratiritis-news.gr/politismos/i-istoria-tou-meionotikou-dimotikou-scholeiou-mastanli-komotinis/>.

τουρκικής γλώσσας (Φραγκόπουλος, 2019). Η καταγωγή των Πομάκων, μη έχοντας ακόμα προσδιοριστεί, έχει διεκδικηθεί κατά καιρούς είτε από το Βουλγαρικό κράτος, λόγω της ομοιότητας στη γλώσσα, άλλοτε από το Τουρκικό, εξαιτίας της θρησκείας, και τέλος από το Ελληνικό, λόγω γεωγραφίας και προΐστορίας στην περιοχή (Tsibiridou, 2005, Ozalay, 2006 στο Φραγκόπουλος, 2019, σ. 55).

5.1. Η προλεταριοποίηση των Πομάκων

Το φαινόμενο της πληθυσμιακής κινητικότητας και της αστυφιλίας δεν έχει αφήσει ανεπηρέαστη τη Θράκη. Συγκεκριμένα, εντοπίζεται αισθητή μετατόπιση από τον πρωτογενή τομέα στον τριτογενή με αύξηση των μισθωτών. Πρόκειται για το φαινόμενο εκτεταμένης προλεταριοποίησης εργαζομένων, το οποίο σε μεγάλο βαθμό αφορά τους Πομάκους εσωτερικούς μετανάστες. Οι Πομάκοι όμως συμμετέχουν στην αγορά εργασίας από την πλέον μειονοτική θέση, εφόσον συνήθως στερούνται ειδικότητας και συχνά δεν διαθέτουν επαρκή γνώση της ελληνικής γλώσσας. Τέλος, η αυξημένη προλεταριοποίηση των Πομάκων αφορά και τον αγροτικό τομέα, όπου απασχολούνται εποχιακά πολλοί μισθωτοί (Τρουμπέτα, 2001).

Η Τρουμπέτα (2001) στο βιβλίο «Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης» αναφέρει για τους Πομάκους *«Στην αγορά εργασίας συμμετέχουν με μη ευνοϊκές προϋποθέσεις και καταλαμβάνουν μειονεκτική θέση, εφόσον αποτελούν ανειδίκευτο εργατικό προσωπικό, είναι συχνά αναλφάβητοι, δεν διαθέτουν πάντα επαρκείς γνώσεις της ελληνικής γλώσσας, στερούνται την πλούσια συνδικαλιστική εμπειρία των κλάδων απασχόλησης τους..»* (σελ. 106) και συνεχίζει ότι αυτό εντοπίζεται στην *«..συστηματική τους απουσία από τις διεκδικητικές κινητοποιήσεις..»* (σελ. 107)

Τέλος, στο περιοδικό Ζαγάλιστα «Η φωνή των Πομάκων» σε κείμενο με τίτλο «Γιατί είμαστε φτωχοί εμείς οι Πομάκοι;»¹⁴ γίνεται αναφορά στο εξής:

«Θέλουμε ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση και ίσες ευκαιρίες για επαγγελματική αποκατάσταση. Αυτά είναι τα πραγματικά μας ανθρώπινα δικαιώματα που στερούμαστε. Εργασία, γλώσσα, ελευθερία.»

¹⁴ Βλ. περισσότερα στο <https://zagalisa.gr/content/giati-eimaste-ftoxoi-emeis-oi-pomakoi>.

6. Η Συνηγορία προς τη διευκόλυνση της απελευθέρωσης των κάθε μορφής καταπιεζομένων

Σχετικά με τον ορισμό των δικαιωμάτων της μειονότητας υπάρχουν ελλείψεις και όχι ένα αρκετά συγκροτημένο έργο. Αυτό έχει τεράστιες επιπτώσεις στην άσκηση και διεκδίκηση δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Ένα δικαίωμα αποτελείται από πέντε βασικά στοιχεία σύμφωνα με την Jackson-Preece (2014):

- Είμαι κάτοχος/η/@ δικαιωμάτων, δηλαδή υποκείμενο του δικαιώματος
- Έχω αξίωση σε κάτι
- Μπορώ να διεκδικήσω, ή να απαιτήσω ή να απολαύσω
- Ανήκω σε μία ομάδα ή είμαι άτομο που φέρει αποδοχή και πλήρη άσκηση των δικαιωμάτων
- Κάνω χρήση δικαιώματος για συγκεκριμένη αιτιολογία

Η συνηγορία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της άσκησης και εφαρμογής της Κοινωνικής Εργασίας (Loue, 2013). Η Κοινωνική Εργασία προωθεί την κοινωνική αλλαγή, εστιάζει στην ομαλή συμβίωση των ανθρώπων, στην ενδυνάμωση αυτών και βελτίωση της ευζωίας τους. Οι πρακτικές της θεμελιώνονται από τις αρχές των κοινωνικών δικαιωμάτων και της κοινωνικής δικαιοσύνης (International Federation of Social Work, 2012 στο Loue, 2013).

Σύμφωνα με τον Β. Ιωακειμίδη (2012) «*Η άσκηση της κοινωνικής εργασίας προϋποθέτει κοινωνικούς λειτουργούς που είναι σε θέση να αντιληφθούν το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής τους και να συντονίσουν πάντοτε τη δράση τους στην επιδίωξη της κοινωνικής δικαιοσύνης. Κάτι τέτοιο βεβαίως απαιτεί κριτική ικανότητα, θεωρητική κατάρτιση και συστηματική δράση.*» (σελ. 244-245)

Στο βιβλίο του Ιωακειμίδη (επιμέλεια) διαβάζουμε ότι ο στόχος των εργαζομένων στις Κοινωνικές Υπηρεσίες και των ατόμων που κάνουν χρήση των υπηρεσιών δεν περιορίζεται μόνο στην επίλυση/διαχείριση ενός προβλήματος, αλλά θα ήταν χρήσιμο να συντελεστεί προσπάθεια για την ανατροπή των αιτιωδών σχέσεων που παράγουν εκμετάλλευση, καταπίεση και κοινωνικές ανισότητες.

Η συμβολή του Φρέιρε (1977) για τη στάση που μπορεί να επιδείξει το καταπιεζόμενο άτομο για την απελευθέρωση του είναι πολύτιμη. Συγκεκριμένα αναφέρεται στο εξής *«Για να είναι σε θέση ο καταπιεζόμενος ν' αναλάβει τον απελευθερωτικό του αγώνα, οφείλει ν' αντιληφθεί την πραγματικότητα της καταπίεσης, όχι σαν έναν κλειστό κόσμο απ' τον οποίο δεν υπάρχει διέξοδος, αλλά σαν μια πεπερασμένη κατάσταση που μπορεί να την αλλάξει.»* (σελ.46-47)

Η συνηγορία μπορεί να συμβάλλει στον απελευθερωτικό αγώνα των καταπιεζομένων, δεδομένου ότι αφορά την εκπροσώπηση των συμφερόντων των ατόμων με τα οποία συνεργάζονται οι κοινωνικοί/-ές λειτουργοί (Payne, 2020). Συγκεκριμένα, μπορεί να περιλαμβάνει πρακτικές εστιασμένες στην πολιτική, σε μεταρρυθμίσεις, σε ταξικές ή μεμονωμένες περιπτώσεις (Bliss, 2015 στο Kilpatrick, 2021).

Οι κοινωνικοί/-ες λειτουργοί συνεργάζονται, μεταξύ άλλων, με άτομα που προέρχονται από διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο από αυτό της πλειονότητας της χώρας. Για να επιτευχθεί αυτό με σεβασμό, συμπεριληπτικά και ενδυναμωτικά, τα εργαζόμενα άτομα που παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες οφείλουν να είναι ενήμερα σχετικά με το ρόλο τους, ο οποίος συμβολίζει συχνά τη πολιτιστική μετάδοση προτύπων και αξιών της πλειονότητας (Jenssen, 2005 στο Hedlund & Moe, 2010).

Ένα από τα ερευνητικά ερωτήματα της εκπονηθείσας έρευνας αφορά τη συνηγορία μέσα στη μειονοτική κοινότητα των Πομάκων και αν αυτή διευκολύνει στη διεκδίκηση των συμφερόντων τους. Θα εξετάσουμε δηλαδή από ποιον σημειώνεται, αν υπάρχει συνέπεια στη δράση και τι αποτελέσματα έχουν σημειωθεί.

Δεύτερο μέρος: Ερευνητικό/Εμπειρικό

7. Μεθοδολογία έρευνας

Λαμβάνοντας υπόψη τη θεωρία της διαθεματικότητας¹⁵ οδηγήθηκα στην επιλογή μελέτης της ομάδας των Πομάκων. Μίας ομάδας που ανήκει στη μουσουλμανική μειονότητα της χώρας και κατοικεί στις ορεινές περιοχές της Θράκης. Συγκεκριμένα, η διαθεματική ταυτότητα την οποία εγώ φέρω, μίας γυναίκας από τη Θράκη, από περιθωριοποιημένη περιοχή -μακριά από τα κέντρα λήψης αποφάσεως-, όπου οι ρίζες μου είναι αρβανίτικες από την Ανατολική Θράκη, μεγαλωμένη σε φτωχή αγροτική-εργατική οικογένεια, χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, αλλά απόφοιτη Κοινωνικής Εργασίας, με επηρεάζουν και καθορίζουν τα επιστημονικά μου ενδιαφέροντα. Λόγω των παραπάνω, τα σημαντικά στοιχεία της έρευνας αποδίδονται παρακάτω:

Τίτλος της έρευνας: Κατανόηση των απόψεων των Πομάκων για τα δικαιώματά τους και τη συνηγορία.

Σκοπός της έρευνας: Διερεύνηση εις βάθος και κατανόηση της δικής τους φωνής για την άσκηση των δικαιωμάτων τους και τη συνηγορία.

Στόχος της έρευνας: Ανάδειξη της βιωμένης εμπειρίας των Πομάκων για την άσκηση των δικαιωμάτων τους και τη συνηγορία.

Είδος έρευνας: Ποιοτική, πρόκειται δηλαδή για μία διαδικασία εξερεύνησης που σκοπό έχει τη συλλογή δεδομένων με κατευθύνσεις προς τα μπρος-πίσω και αντίστροφα (Robson, 2007).

¹⁵ Σχετικά με τον όρο «διαθεματικότητα», πρώτη η Kimberle Crenshaw το 1989 ασχολήθηκε με το περιεχόμενο του ρόλου της εργαζόμενης γυναίκας που μπορεί να συνδέεται με το παράδειγμα της μαύρης εργαζόμενης γυναίκας, ίσως της φτωχής εργαζόμενης γυναίκας, ενδεχομένως της ομοφυλόφιλης εργαζόμενης γυναίκας. Δηλαδή, η θεωρία της ανέδειξε ότι όλα αυτά δημιουργούν μία σύνθετη επεξήγηση που προσπαθεί να μην εγκλωβίζει τις ανθρώπινες οντότητες σε μία μόνο ταυτότητα/ομάδα. Αυτή η θεωρία δηλώνει ότι η γόνιμη παραγωγή γνώσης είναι καλό να λαμβάνεις τις κοινωνικές σχέσεις ως σχεσιακές (relational). (Phoenix & Pattynama, 2006).

Ερευνητικά Ερωτήματα: Αρχικά, τα ερευνητικά ερωτήματα εστιάζουν στη διερεύνηση του/της κάθε ερευνητή/ερευνήτριας, θέτοντας ένα ερώτημα ή μια ομάδα ερωτήσεων που σχεδιάζει να απαντήσει με τη μελέτη του/της (Glesne, 2018). Στην συγκεκριμένη έρευνα τα ερευνητικά ερωτήματα είναι τα κάτωθι:

- ✓ Ποια είναι η καθημερινότητα των κατοίκων;
- ✓ Ποιες οι δυσκολίες/προβλήματα/εμπόδια;
- ✓ Ποια/-ές είναι η αιτία/οι αιτίες για τις δυσκολίες-προβλήματα που βιώνουν;
- ✓ Πού απευθύνονται για την επίλυση των δυσκολιών/προβλημάτων τους; (κράτος, σύλλογος, οικογένεια ή κάτι άλλο)
- ✓ Σημειώνεται συνηγορία για την μειονοτική κοινότητα;

Πληθυσμός: Οι Πομάκοι του Ν. Έβρου, 5 συμμετέχοντες

Ερευνητικό εργαλείο: Χρησιμοποιήθηκε η συνέντευξη, ημι-δομημένη σε ένα πρόσωπο και σε ομάδα εστίασης (focus group). Για τη παραγωγή των δεδομένων επιλέγω την ερευνητική μέθοδο της συνέντευξης. Τα δεδομένα που θα παραχθούν θα διαμορφώσουν την εξέλιξη της έρευνας. Ο ερωτώμενος αυτής της έρευνας θα χρησιμοποιηθεί ως «συνοδοιπόρος» καθότι η εμπειρία του και οι απαντήσεις του θα καθορίσουν την εξέλιξη, το περιεχόμενο και την ανάλυση αυτής της έρευνας. Η συνέντευξη είναι λοιπόν μια ερευνητική μέθοδος η οποία εμπεριέχει τον/την ερευνητή/ερευνήτρια, ο/η οποίος-α θέτει ερωτήσεις, και το άτομο, που προσδοκείται να αποκριθεί (Mason, 2011).

Στην ημι-δομημένη συνέντευξη ο συνεντευκτής/ η συνεντεύκτρια ακολουθεί προκαθορισμένες ερωτήσεις, αλλά η διάταξή τους μπορεί να τροποποιηθεί. Επίσης, η διατύπωση της ερώτησης μπορεί να αλλάξει, να δοθούν διευκρινίσεις. Ακόμα, κάποιες ερωτήσεις για κάποιο ερωτώμενο άτομο μπορούν να παραλειφθούν και αντιστοίχως να περιληφθούν πρόσθετες για κάποιο άλλο (Robson, 2007).

Τέλος, κρίνεται σκόπιμο να χρησιμοποιήσω και την τεχνική της ομάδας εστίασης-focus groups, η οποία παρέχει μεγάλη συλλογή πληροφοριών λόγω της ταυτόχρονης συμμετοχής πολλών ατόμων. Βέβαια, η διευκόλυνση της ομαδικής διαδικασίας απαιτεί ιδιαίτερες δεξιότητες (Robson, 2007).

Δεοντολογία: Όλα τα συμμετέχοντα πρόσωπα ενημερώθηκαν και συναίνεσαν ως προς το έντυπο συναίνεσης για τη συμμετοχή στην έρευνα/δήλωση “πληροφορημένης συγκατάθεσης”. Στο βιβλίο του Robson (2007) ο Reynolds (1979) δηλώνει ότι «η δεοντολογία αναφέρεται σε κανόνες συμπεριφοράς, τυπικά στη συμμόρφωση σε έναν κώδικα ή σύνολο αρχών., σελ. 77»

Μέθοδος συλλογής δεδομένων: Αρχικά, αξιοποιήθηκε η μέθοδος της συνέντευξης, ημι-δομημένης με ένα πρόσωπο και χρησιμοποιήθηκε οδηγός συνέντευξης, όπως παρουσιάζεται αναλυτικά στο παράρτημα. Επίσης, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της συνέντευξης εστιασμένης σε ομάδα (*focus group*), όπου βασιστήκαμε στις εξής θεματικές:

Δημογραφικά στοιχεία

- Φύλο
- Ηλικία
- Γλώσσα
- Θρησκεία
- Προσωπική κατάσταση
- Εκπαίδευση
- Εργασία

Καθημερινότητα

- Απασχόληση
 - Ψυχαγωγία
- Διαχείριση ελεύθερου χρόνου

Δυσκολίες-προβλήματα-εμπόδια

- Συνθήκες διαβίωσης (π.χ. πρόσβαση σε νερό)
- Επαρκές εισόδημα ή φτώχεια
- Ένταξη ή Απομόνωση/αποξένωση
- Απόσταση κοινότητας από το κέντρο του Δήμου
- Αίτια δυσκολιών

Ενέργειες επίλυσης δυσκολιών

- Συμμετοχή κράτους
- Συμμετοχή συλλόγων κοινότητας
- Συμμετοχή οικογένειας
- Αποτελεσματικότητα ενεργειών
- Σύμμαχοι
- Σκέψεις και προτάσεις

8. Σχόλια/χρήσιμες λεπτομέρειες από το πεδίο

Λόγω εργασιακών υποχρεώσεων στην Αθήνα, η παρουσία μου στο πεδίο και οι συναντήσεις που είχαμε με τους Πομάκους περιορίστηκαν σε μερικές μέρες (μία μέρα τον Ιούλιο, 5 μέρες τον Αύγουστο, μία τον Οκτώβριο και μία διαδικτυακή συνάντηση τον Νοέμβριο). Συγκεκριμένα, τον Ιούλιο με κοντινό μου πρόσωπο (θα τον ονομάσουμε Ευάγγελο), που εμπιστεύεται η κοινότητα, αποπειραθήκαμε να επισκεφθούμε το Σιδηρώ (χωριό του Δήμου Σουφλίου) και να αναζητήσουμε έναν παλιό του συνάδελφο και φίλο (θα τον ονομάσουμε Μουσταφά).

Τελευταία φορά που ο Ευάγγελος είχε συναντηθεί με τον Μουσταφά ήταν πριν πέντε χρόνια. Ομολογουμένως αυτή η προσπάθεια δεν είχε αρχικά θετικό αποτέλεσμα. Καθότι, από τον ιδιοκτήτη του καφέ και παντοπωλείου του χωριού πληροφορηθήκαμε ότι ο Μουσταφά πλέον είναι εποχικός εργάτης σε Βόρεια χώρα της Ευρώπης και δεν βρίσκεται πλέον στην Ελλάδα. Αλλά, ο ιδιοκτήτης του καφέ μας ενημέρωσε ότι τον Αύγουστο επιστρέφει για μερικές μέρες ξεκούρασης.

Η πρώτη επίσκεψη είχε ένα αρχικό συναίσθημα ματαίωσης, αλλά προσπάθησα να το αφήσω πέρα και να προχωρήσω ως ούσα ερευνήτρια στο πεδίο. Συνέλεξα κάποια δεδομένα με επιτόπια παρατήρηση τόσο των γειτονιών του Σιδηρώ όσο και των ανθρώπων που κυκλοφορούσαν στους δρόμους. Αποπειράθηκα να μιλήσω σε κάποιες γυναίκες που ήταν έξω σε αυλές, πίνοντας τον απογευματινό τους καφέ, και με κάποιους νέους που καθόντουσαν στην πλατεία. Στόχος μου ήταν να με γνωρίσει η κοινότητα, να γίνει μία προεργασία, ώστε να ανανεωθεί το ραντεβού μας τον επόμενο μήνα (Αύγουστο).

Το μήνα Αύγουστο επισκέφθηκα το Σιδηρώ τέσσερις φορές. Καταφέραμε να συναντήσουμε τον Μουσταφά μετά από δύο ήδη επισκέψεις στο χωριό. Ορίσαμε τηλεφωνική συνάντηση μέσω της μητέρας του, την οποία συναντήσαμε στο σπίτι τους, για το απόγευμα της 21^{ης} Αυγούστου. Ο Μουσταφά μας περίμενε στο σπίτι του και χάρηκε πολύ που συνάντησε τον Ευάγγελο μετά από πολύ καιρό. Αφού ανταλλάξαμε τα νέα μας, και έφυγε η πρώτη αμηχανία, ξεκίνησε η συνέντευξη. Ο Μουσταφά ενημερώθηκε για το περιεχόμενο της έρευνας μου, τη δήλωση της πληροφορημένης συναίνεσης¹⁶ και ανταποκρίθηκε θετικά στη συμμετοχή του σε αυτό.

Η συνέντευξη έλαβε χώρα στην αυλή του σπιτιού. Σε αυτήν πέρα από εμένα και τον Μουσταφά, στεκόντουσαν σιωπηλός-ές το πρόσωπο-συνδεδετικός κρίκος Ευάγγελος, η γυναίκα και η έφηβη κόρη του Μουσταφά, αφού πρώτα τους εξήγησα ότι είναι σημαντικό για να μην αλλοιωθεί η «η αλήθεια του ερωτώμενου» να παρακολουθούν τη συζήτηση χωρίς παρεμβολές. Αυτό τηρήθηκε στο έπακρο. Μόνο στο σημείο, όπου ο Μουσταφά εξέφρασε ένα ρατσιστικό επεισόδιο, που δέχτηκε η γυναίκα του σε εστιατόριο του Σουφλίου λόγω της μαντίλας της, -και φάνηκε να είναι θλιμμένος και θυμωμένος γι' αυτό-, η γυναίκα του αποκρίθηκε αυθόρμητα στα τουρκικά στον ίδιο. Αμέσως επενέβη και απάντησα τόσο στο Μουσταφά όσο και στη γυναίκα του ότι όσα αποκαλύπτονται εδώ προστατεύονται από ανωνυμία και το ζητούμενο αυτής της διαδικασίας είναι να αναδειχθεί η φωνή του Μουσταφά και ό,τι σκέφτεται χωρίς φίλτρο. Η επικοινωνία με τον Μουσταφά αν και πρώτη, ήταν αποκαλυπτική και άκρως ενδιαφέρουσα. Ο Μουσταφά ανέδειξε με ειλικρίνεια πτυχές της ζωής του, που έχουν επηρεαστεί από τη μειονοτική ταυτότητα που φέρει, και ποιες αποφάσεις έχει ακολουθήσει στη ζωή για να πορευτεί με αξιοπρέπεια.

Ο Μουσταφά το ίδιο απόγευμα κάλεσε τον φίλο του -θα τον αποκαλούμε Αμίντ- μετά το πέρας της συνέντευξης μας. Γνωρίστηκα με τον Αμίντ, του ανέφερα ποιος είναι ο σκοπός της παρουσίας μου στο Σιδηρώ και του ζήτησα να συμμετέχει στην έρευνα αν το επιθυμεί. Αποκρίθηκε θετικά, μου έδωσε το τηλέφωνο του, ώστε να ορίσουμε νέα συνάντηση οι δύο μας το προσεχές διάστημα. Πράγματι, επικοινωνήσα μαζί του την επομένη και ορίσαμε συνάντηση για το απόγευμα της 23^{ης} Αυγούστου.

¹⁶ Βλ. στο παράρτημα για τη δήλωση πληροφορημένης συναίνεσης

Η συνάντηση με τον Αμίντ έγινε στην πλατεία του χωριού¹⁷, όπου εκείνη την ώρα δεν υπήρχε κανένα άτομο και ήταν ήσυχα. Καθίσαμε σε ένα παγκάκι, ενημερώθηκε για το περιεχόμενο της έρευνας, συμφώνησε στη δήλωση πληροφορημένης συναίνεσης και τότε η συνέντευξη ξεκίνησε. Ο Αμίντ, σε αντίθεση με τον Μουσταφά, στην αρχή ήταν προσεκτικός με το λόγο του και φαινόταν ότι δεν ένιωθε άνετα. Οπότε, αποφάσισα να περιορίσω τη διατύπωση των ερωτήσεων με βάση το προσχέδιο που είχα, και να του δώσω περισσότερο χώρο να εκφραστεί ελεύθερα. Πράγματι, αυτό βοήθησε, ο λόγος του έγινε πιο περιγραφικός, χρησιμοποιώντας μάλιστα παραδείγματα από τις εικόνες που είχαμε γύρω μας -πώς είναι δηλαδή δομημένη η πλατεία του χωριού-. Ενδιαφέρον επίσης παρουσίασε το γεγονός ότι ενώ στην αρχή αποκρίνεται αρνητικά στην ερώτηση *αν έχει βιώσει ποτέ κάποια ρατσιστική συμπεριφορά*, στο τελευταίο μέρος της συνάντησης μας, που ανήκει στη θεματική της συνηγορίας, αναφέρει ξεκάθαρα ότι έχει βιώσει παραμέληση από το ελληνικό κράτος, επειδή ανήκει στη μειονότητα της Θράκης.

Και στις δύο περιπτώσεις, κρίνω ότι αν δεν είχα κοντά μου το πρόσωπο κλειδί Ευάγγελο, δεν θα μπορούσα να είχα πρόσβαση σε δεδομένα, τουλάχιστον σε ποιοτικά δεδομένα. Η κοινότητα του Σιδηρώ είναι κλειστή και επιφυλακτική προς το μοίρασμα των πληροφοριών και αυτό είναι απολύτως κατανοητό: όταν πρωτοεμφανιστήκαμε τον Ιούλιο στο χωριό οι ματιές προς εμάς ήταν έντονες και υποδήλωναν μία περιέργεια. Από την άλλη, οι πρώτες κουβέντες που είχα με κάποια άτομα δεν κατέληξαν σε συναντήσεις. Όπως διαπιστώνουμε, συναντήθηκα μόνο με τους φίλους του Ευάγγελου. Αυτό μπορεί βέβαια να ήταν διαφορετικό αν είχα πιο σταθερή παρουσία στο πεδίο, ίσως τότε να κέρδιζα την εμπιστοσύνη κι άλλων ατόμων εκτός του κύκλου του Ευάγγελου.

Την τελευταία εβδομάδα του Αυγούστου σκόπευα να μιλήσω με συγγενικό πρόσωπο του Αμίντ και τους φίλους του. Ωστόσο, ξέσπασε φωτιά στον ημι-ορεινό όγκο του Δήμου Σουφλίου και τα πλάνα πάγωσαν, λόγω της κρίσιμης κατάστασης.¹⁸ Κατάφερα, ωστόσο, να συναντηθώ με το συγγενικό πρόσωπο του Αμίντ και έναν φίλο του στις 7 Οκτωβρίου του 2023 σε μία καφετέρια του Σουφλίου. Στην συνάντησή μας

¹⁷ Βλ. στο εξώφυλλο την φωτογραφία από την πλατεία του Σιδηρώ, όπου μιλήσαμε με τον Αμίντ το απόγευμα τις 23/08

¹⁸ Βλ. περισσότερα στο <https://kede.gr/mainetai-gia-13i-imera-i-fotia-ston-evro-machi-metaxy-giannoulis-soufliou-sidiro/>.

επίσης συμμετείχε ως παρατηρήτρια η Χ., καθότι ήθελα να συζητήσω μετά μαζί της τι παρατήρησε εκείνη από τη διαδικασία της ομαδικής συνέντευξης. Στοιχεία που θα ήταν χρήσιμα για την ανάλυση, αλλά και τη δική μου βελτίωση.

Θα ονομάσω τον έναν ως Μ. και τον άλλο συμμετέχοντα ως Ν. Οι συμμετέχοντες είχαν διαφορετική παρουσία κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Ο Μ. ήταν κλειστός και πιο κοφτός στις απαντήσεις του. Αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί ίσως από το γεγονός ότι δεν ένιωθε άνετα μιλώντας ελληνικά, καθότι φοιτούσε από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε σχολείο της Τουρκίας.

Από την άλλη, ο Ν. είχε αυτοπεποιθήση κατά τη διάρκεια της συνάντησής μας. Ήταν ανοιχτός και περιγραφικός στις απαντήσεις του. Το αποτέλεσμα ήταν να διαπιστώσω ότι κατά τη διάρκεια της συνέντευξης ο Μ. περιορίστηκε σε λίγες αποκρίσεις, καταλαμβάνοντας περισσότερο χώρο ο Ν. στη διαδικασία.

Προσπάθησα να ισορροπήσω την αισθητή διαφορά δυναμικής των συμμετεχόντων, αναζητώντας την απάντηση του Μ., αλλά αυτό παρατήρησα ότι δεν ήταν τόσο εύκολο. Και οι δύο είχαν διαφορετικές εμπειρίες, αλλά και κάποιες κοινές. Έχουν υπάρξει εποχικοί εργάτες στη Κεντρική Ευρώπη, γεγονός που τους έκανε να απαντήσουν με σιγουριά ότι φαντάζονται το μέλλον τους στην Ελλάδα. Ο ένας μάλιστα είπε:

«Εγώ θα μείνω στο χωριό και θα συνεχίσω τη δουλειά του πατέρα μου, είναι αγρότης, έχουμε ζώα και θα το μεγαλώσω όσο μπορώ».

Μέσω επικοινωνία με σημαντικά πρόσωπα από το Τυχρό -τόπος καταγωγής μου-, κατάφερα να έρθω σε επικοινωνία με έναν δάσκαλο μειονοτικού σχολείου που ανήκει στην μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και είναι Πομάκος. Ορίσαμε διαδικτυακή συνάντηση στις 10 Νοεμβρίου του 2023. Θα αποκαλώ από εδώ και στο εξής τον δάσκαλο ως Δ. Ο Δ. ήταν συνεπής και πρόθυμος να μιλήσει ανοιχτά πάνω στα ερωτήματα που εξέφρασα. Το υψηλό μορφωτικό του επίπεδο και ο ρόλος του δασκάλου, που εκτελεί για μία εικοσαετία, ήταν καθοριστικά για τις αποκρίσεις του.

Ο Δ. επίσης ανήκει σε μία υπό-ομάδα μουσουλμανική, η οποία ονομάζεται Αλεβίτες. Το γεγονός ότι αποτελεί πρόσωπο κλειδί αυτής της μειονότητας μέσα στην μειονότητα είναι άξιο αναφοράς. Μάλιστα, για να αναγνωριστεί η ομάδα των Αλεβιτών

στην Ελλάδα συνεργάστηκε με επίσημους φορείς και διεκδίκησε την αναγνώρισή τους από το ελληνικό κράτος.¹⁹.

Ο ίδιος εμπλούτισε την έρευνα με χρήσιμες πληροφορίες για τις δυσκολίες των μαθητών/μαθητριών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης στην εκπαίδευση, τις προκλήσεις των νέων στην εργασιακή ένταξη και τέλος, την αξιολόγηση της κρατικής φροντίδας απέναντι στη μειονότητα

«Μετά το 2000 δεν μπορεί κανείς να παραπονεθεί ότι το ελληνικό κράτος δεν μας δίνει τα δικαιώματά μας, αρκεί να τα ζητήσουμε. Το αν δεν ζητάς το δικαίωμά σου ποιος θα σου το δώσει; Κανείς! Εγώ νομίζω ότι τώρα έχουμε όλα τα δικαιώματα, μπορείς να γίνεις αξιωματικός, αστυνομικός, να υπηρετείς στο στρατό μόνιμα, μπορεί να αγοράσεις οπουδήποτε σπίτι, μπορείς να πουλήσεις, τα πάντα. Ότι κάνει ένας Έλληνας χριστιανός πολίτης, μπορεί να κάνει και ο μουσουλμάνος. Δεν υπάρχουν διακρίσεις πλέον, ασχέτως και αν αυτό ισχυρίζονται μερικοί από τη μειονότητα που μας κάνουν, μας ράνουν.»

Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναλυθούν οι φωνές όλων των συμμετεχόντων πάνω στα ερευνητικά ερωτήματα, που έχουν τεθεί προς διερεύνηση στην παρούσα έρευνα. Ο δάσκαλος αξιολογεί, όπως φαίνεται ήδη, ότι το ελληνικό κράτος φροντίζει τη μειονότητα αρκεί αυτή να κινητοποιηθεί/αιτηθεί για κάλυψη των αναγκών της. Εν συνεχεία, θα διαπιστωθεί αν και οι υπόλοιποι συμμετέχοντες είναι το ίδιο ικανοποιημένοι με τη χρήση των κοινωνικών τους δικαιωμάτων στην ελληνική πραγματικότητα.

9. Ανάλυση δεδομένων

Η έρευνα εξελίχθηκε βασιζόμενη σε άξονες: **ποιο άτομο έχω απέναντι μου**, δηλαδή ποια είναι τα δημογραφικά του χαρακτηριστικά, όσα εκείνο θεωρεί σημαντικό για αναφορά. Δεύτερον, **ποια είναι καθημερινότητα του**, δηλαδή ποιο είναι το κοινωνικό του δίκτυο - συναναστρέφεται με άτομα της κοινότητας ή (και) με άτομα εκτός της κοινότητας και σε ποιο επίπεδο- αν η καθημερινότητα παρουσιάζει

¹⁹ Βλ. περισσότερα στο <https://www.iefimerida.gr/ellada/megalo-dereio-ebroy-PROTO-tzem-ebi-stin-ellada-alebites>

δυσκολίες/προκλήσεις/εμπόδια και για ποιο λόγο κρίνει ότι έχει τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Τρίτον, ως προς την **επίλυση** των **δυσκολιών-προβλημάτων** της καθημερινότητας του, αν **έχει ενεργήσει** ποτέ και με ποιο τρόπο, έχει πηγές που τις θεωρεί υποστηρικτικές/ να λειτουργούν ως σύμμαχοι. Τέταρτον, σημειώνεται **συνηγορία για τη μειονοτική κοινότητα** και, τέλος, **πώς αξιολογεί την κρατική φροντίδα** απέναντι στη κοινότητα του.

9.1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Ο πρώτος αποκρινόμενος, τον οποίο αποκαλώ Μουσταφά, δήλωσε για τον εαυτό του:

...Είμαι 48. Μιλάω Ελληνικά, Τούρκικα και λίγο Γερμανικά, καθόλου Πομακική. Είμαι μωαμεθανός, μουσουλμάνος. Μαζί με την Γκ.... σε γάμο, έχουμε μία κόρη. Μέχρι την 6η Δημοτικού πήγαινα σε μειονοτικό στο Σιδηρώ. Εργάζομαι τώρα. Εγώ βγαίνω στο εξωτερικό. Στα ναυπηγία δουλεύω, μερικά κατασκευή, μερικά επισκευή. Έχω 25 χρόνια που πηγαиноέρχομαι Γερμανία, μετά Ολλανδία και τώρα είμαστε στη Νορβηγία. Το ωράριο εργασίας είναι 11ωρο. Τώρα Νορβηγία είναι 12ωρο. Είμαι υπερευχαριστημένος, γιατί αν ήμουν εδώ στο χωριό ότι και να έφτιαχνα, αυτά που έχω φτιάξει τώρα δεν θα τα έφτιαχνα.

Ο Μουσταφά καταλαβαίνουμε ότι προβάλλει πρώτα την ελληνική ως κατοχή γλώσσας και μετά την τουρκική. Κατέχει χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και εργάζεται ως εποχικός εργάτης σε δύσκολες εργασιακές συνθήκες, τις οποίες παρουσίασε χαρακτηριστικά. Παρ' όλα αυτά, δηλώνει ευχαριστημένος με αυτό, γιατί έχει εργασιακή απασχόληση, που παρέχει επαρκές εισόδημα στον ίδιο και τα μέλη της οικογένειάς του. Ο ίδιος προχωρά σε σύγκριση με την εργασιακή κατάσταση της χώρας μας, δηλώνοντας ότι αν έμενε εδώ δεν θα είχε πρόσβαση στην εργασιακή απασχόληση και θα αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα διαβίωσης. Διαπιστώνουμε ότι η εποχική απασχόληση που έχει στη Νορβηγία στα ναυπηγία, σε μία πολύ σκληρή εργασία, είναι προτιμότερη από το τίποτα που του προσφέρεται στη Θράκη.

Ο Μουσταφά μιλώντας για τον εαυτό του εστίασε στην σχολική εμπειρία λέγοντας:

...Τώρα καταλαβαίνουμε ότι δεν ήμασταν καλά. Ήμασταν πολύ πίσω.. Και στα ελληνικά στο σχολείο όταν πηγαίνεις και να ξέρεις και να σε ρωτήσουνε «έχεις κάνει το μάθημα» αλλά πως το έχεις κάνει, δεν μπορείς να το εξηγήσεις. Επειδή, το είχες στα τούρκικα.

Εν συνεχεία, ο ίδιος χαρακτηρίζει ως ανεπιτυχές στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, καθότι δεν του παρείχε ισότιμη γνώση ελληνικών με αυτή που προσφέρεται στη μαθητική κοινότητα εκτός της μειονότητας. Εξηγεί ότι στη μουσουλμανική κοινότητα δίνεται προτεραιότητα στην τουρκική, γεγονός που λειτουργεί αποτρεπτικά στην κοινωνική ένταξη και συνδιαλλαγή με την πλειονότητα. Ο ίδιος δηλώνει ότι κατάλαβε την ανεπάρκεια αυτή όταν ενηλικιώθηκε και ήρθε αντιμέτωπος με εμπόδια στην διαδικασία της συνδιαλλαγής με την πλειονότητα.

Ο δεύτερος συμμετέχων, τον οποίο αποκαλώ Αμίντ εξέφρασε τα εξής:

...Μιλώ τουρκικά, ελληνικά και λίγο Πομακική. Είμαι μωαμεθανός, μουσουλμάνος. Είμαι σε γάμο και έχω 3 παιδιά. Δύο αγόρια και ένα κορίτσι έχω, το ένα 13 χρονών είναι, ο μικρότερος δηλαδή, 24 (ο δεύτερος) και η κόρη 20. Πήγα 3η Γυμνασίου Κομοτηνής, από εδώ τα παιδιά πηγαίνουν εκεί, ιεροσπουδαστήριο λέγεται. Μουσουλμανικό ιεροσπουδαστήριο. Είχε οικοτροφείο εκεί. Εκεί έμενα. Μαθαίναμε Ελληνικά και τουρκικά και αραβικά, το κοράνι. Τώρα είμαι γεωργός, καπνοπαραγωγός, μόνο καλοκαίρι, χειμώνα όχι. Αν βρίσκουμε δουλειά από εδώ και εκεί πηγαίνουμε, δεν είμαι ευχαριστημένος, δεν τα βγάζω πέρα. Μαζί δουλεύουμε με τη γυναίκα μου, 20-24 στρέμματα έχω καπνά.

Από την άλλη, ο Αμίντ τοποθετεί ως πρώτη κατοχή γλώσσας την τουρκική. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί τόσο από την εκπαίδευση που έχει λάβει, είναι απόφοιτος θρησκευτικού μουσουλμανικού σχολείου όσο και από την εργασιακή του ιδιότητα, μικρό-αγρότης εντός της μειονοτικής κοινότητας. Εργασιακά ο Αμίντ φαίνεται να αντιμετωπίζει πολλές δυσκολίες, από τη μία η αγροτική δεν του επιφέρει κέρδη και από την άλλη, το χειμώνα δεν είναι σε θέση να απασχοληθεί, λόγω της χαμηλής ζήτησης εργατών στην περιοχή.

Ο Αμίντ για τη δική του σχολική εμπειρία και τη γνώση των ελληνικών έκανε τα εξής σχόλια:

...Οι δάσκαλοι που έρχονται εδώ δεν μαθαίνουν τα παιδιά καλά ελληνικά, ένα παιδί πηγαίνει στη Γερμανία και μέσα σε λίγα χρόνια μαθαίνει τα γερμανικά, εδώ εμείς 40 χρόνια, εγώ έμαθα τα ελληνικά στο στρατό, όσα μιλάω δηλαδή. Έλεος, εδώ βλέπεις ότι τα παιδιά στο Δημοτικό πηγαυνοέρχονται...αυτοί τη δουλειά κάνουν. Οι δάσκαλοι δεν ασχολούνται. Παλιά δεν ήθελαν να τους μάθουν, γιατί τα δικά μας παιδιά δεν ήθελαν να γίνουν ένας γιατρός, ένας δικηγόρος ας πούμε. Να γίνει ένας τσομπάνος και να ακολουθήσει το επάγγελμα του πατέρα του..

Στο σημείο αυτό διακρίνεται έντονα η περιφρόνηση του Αμίντ για το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, που ο ίδιος κρίνει ότι είναι αναποτελεσματικό ως προς την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας στα παιδιά της μουσουλμανικής μειονότητας. Μάλιστα, αναφέρει ότι οι εκπαιδευτικοί δεν προσφέρουν τις ίδιες ποιοτικές υπηρεσίες στα παιδιά της μειονότητας, ώστε να μην κατέχουν τα κατάλληλα προσόντα για να προχωρήσουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και να διεκδικήσουν, τέλος, επαγγέλματα κύρους. Τέλος, διαφαίνεται ότι η συναναστροφή με τα άτομα εκτός της κοινότητας κρίνεται άκρως βοηθητική για την εξάσκηση στην ελληνική γλώσσα και την ουσιαστικότερη ένταξη στα δεδομένα της πλειονότητας.

Από την άλλη, ένας από τους αποκρινόμενους, ο οποίος είναι δάσκαλος στο επάγγελμα και θα τον αποκαλώ ως Δ. αναφέρει μία πορεία διαφορετική από τα μέχρι στιγμής συγκεντρωμένα δεδομένα:

...Η καταγωγή μου είναι από τον Πετρόλοφο, ένα χωριό το οποίο είναι στο Δήμο Σουφλίου, από εκεί ήταν οι γονείς μου.. Οπότε, ο πατέρας μου ο συγχωρεμένος έχοντας 4 παιδιά, σκέφτηκε το πως θα υποφέρουμε όταν θα παρουσιαστούμε στο στρατό. Όταν θα πάμε φαντάροι μαζί με τον μικρότερο αδερφό μου. Οπότε, κατέβηκε στο Μεγάλο Δέρειο, τη δεκαετία του 60 είχαν φτιαχτεί κάποια σπίτια εδώ πέρα από το ελληνικό κράτος για χριστιανούς συνανθρώπους, οι οποίοι ανέβηκαν από κάποια χωριά εδώ στο Μεγάλο Δέρειο. Οπότε, βρήκε κάποιον από αυτούς τους χριστιανούς και του παραχώρησε τον στάβλο στον πατέρα μου...μας έφερε από το Πετρόλοφο εμένα και τον αδερφό μου, εδώ στο Μεγάλο Δέρειο, ώστε να διδαχθούμε και την ελληνική γλώσσα. Από εκεί αποφοίτησα από την ειδική ακαδημία και τώρα είμαι σε αυτό το σχολείο στο μειονοτικό δημοτικό σχολείο (λέει την ονομασία του σχολείου, την οποία έχω αποκρύψει). Είμαι 54 ετών, παντρεμένος με δύο παιδιά, μία κόρη και ένα αγόρι. Ζούμε εδώ στο (λέει την τοποθεσία).. Μετά το 2001 εγκαταστάθηκα μόνιμα εδώ στο.., γιατί πιο μπροστά πέρασα και από την Ξάνθη και από άλλα μέρη.

Αρχικά, διαφαίνεται ότι ο Δ. κάνει εξαιρετική χρήση της ελληνικής γλώσσας. Για να επιτευχθεί όμως αυτό, ο πατέρας του χρειάστηκε να μετοικήσει σε άλλη τοποθεσία/χωριό που διέθετε σχολείο με παρουσία δασκάλου τόσο των ελληνικών όσο και τουρκικών. Ο πατέρας του Δ. δέχθηκε να εγκατασταθεί με την οικογένεια του σε στάβλο, μετατρέποντάς τον σταδιακά σε οικία, για να έχουν πρόσβαση τα παιδιά του στο εκπαιδευτικό σύστημα (γνώση ελληνικών) και να μην περιέλθουν σε ισχυρές διακρίσεις πολύ-επίπεδα και ειδικότερα κατά τη στρατιωτική τους θητεία (λόγω ελλιπούς γνώσης της ελληνικής). Αυτή η ιστορία (χαρακτηριζόμενη από τον Δ. ως

τραγική) έχει λάβει χώρα πριν από περίπου 50 έτη. Αποτελεί μία ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας και της σκληρής καθημερινότητας των πληθυσμών της μειονότητας, η οποία καθημερινότητά τους επηρεάζεται από μη υποστηρικτές πολιτικές.

Επίσης, ο «δάσκαλος» ανέφερε πολλά στοιχεία για την σχολική/εκπαιδευτική του εμπειρία:

...Πήγα δημοτικό εκεί πέρα για τρία χρόνια, αλλά επειδή είναι αρκετά απομακρυσμένη περιοχή δεν ερχόταν εκπαιδευτικός δάσκαλος στο ελληνόγλωσσο. Τα σχολεία τα μειονοτικά πάνω στην περιοχή είναι δίγλωσσα είναι στα τουρκικά και στα ελληνικά, οπότε ο δάσκαλος στα τουρκικά ερχόταν, στα ελληνικά όμως δεν είχαμε δάσκαλο μέχρι την Τρίτη δημοτικού..

Στο σημείο αυτό ο Δ. παρουσιάζει τις εκπαιδευτικές ελλείψεις του επίσημου κράτους, τις οποίες βίωσε ως μαθητής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και τον απέτρεψαν από την πρόσβαση στη γνώση των ελληνικών. Παρ' όλα αυτά, παραμένει συγκρατημένος συναισθηματικά και δικαιολογεί μάλιστα αυτή την έλλειψη και μη χρήση του δικαιώματος στη γνώση ως δυσκολία που ευθύνεται στην τοποθεσία των μειονοτικών χωριών (λέει *απομακρυσμένη περιοχή*).

Επίσης, ο ίδιος συνεχίζει αναφερόμενος σε λεπτομέρειες για τη πορεία του στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση:

...Ήταν να πάω με προτροπή του δασκάλου μου, ο οποίος έπιασε τον πατέρα μου και του είπε ότι είναι αμαρτία να μην πάει το παιδί σου στη δευτεροβάθμια. Αλλά, εκείνα τα χρόνια κανένα παιδί δεν πήγαινε στη δευτεροβάθμια από τα παιδιά μας. Ο πατέρας μου δεχόταν πολλές πιέσεις «και που το στέλνεις, θα αλλάξει το παιδί, θα το κάνουν έτσι και αλλιώς», δεν άκουσε όμως κανέναν. Πιέσεις από κάποιους ακραίους συνανθρώπους εδώ πέρα, που είχαν άλλες βλέψεις, αλλιώς τα έβλεπαν τα πράγματα. Δεν αφήναν τα κορίτσια να πάνε να σπουδάσουν, ήταν παλαιών αρχών. Ο μπαμπάς μου δεν άκουσε κανέναν και με πήγε στην Κομοτηνή στο ιεροσπουδαστήριο, από εκεί ξεκίνησα. Έμενα σε εστίες. Στο Σουφλί δεν υπήρχαν εστίες και μάλλον δεν το είχαν σκεφτεί καθόλου. Οπότε, τελείωσα το Γυμνάσιο-Λύκειο στην Κομοτηνή και μετά πέρασα στην Ακαδημία στη Θεσσαλονίκη.

Ο Δ. δηλώνει ότι κατάφερε να προχωρήσει στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση -αν και ήταν σπάνιο για τους μαθητές/μαθήτριες μειονοτικών πληθυσμών στην εποχή του (δεκαετία 1970-1980)- χάρη στην προτροπή του δασκάλου προς τον πατέρα του και το πείσμα του τελευταίου προς την ολοκλήρωση της ανώτερης εκπαιδευτικής πορείας του γιου του. Διαφαίνεται ότι η στάση του πατέρα του είναι σπάνια για εκείνη την εποχή

λόγω κυρίως, όπως δηλώνει ο συμμετέχων, των εξωτερικών πιέσεων για καθήλωση των μαθητών/μαθητριών της μειονότητας εντός της κοινότητας, διατηρώντας το επικρατέστερο χαμηλό κοινωνικό-μορφωτικό επίπεδο.

Επιπλέον, συνομίλησα ομαδικώς (ομαδική συνέντευξη/focus group interview) με δύο νεαρά ενήλικα αγόρια, ο ένας είναι ο Μ. και ο άλλος ο Ν. Αυτοί προσέθεσαν τα εξής:

...Εγώ είμαι ο Μ. δουλεύω ως ηλεκτρολόγος και είμαι 24 ετών. Είμαι από το Σιδηρώ, πήγα σχολείο στην Ανδριανούπολη. Πήγα στο Σιδηρώ στο μειονοτικό, μέχρι τη β' γυμνασίου ήμουν στο Σουφλί και μετά πήγα στην Ανδριανούπολη για το Λύκειο. Και το λύκειο τελείωσα εκεί. Εκεί έμαθα τη θρησκεία μου, πήγα σαν σε θρησκευτικό σχολείο. Ήμουν σύνολο 10 χρόνια στην Ανδριανούπολη. Δεν τελείωσα όμως το πανεπιστήμιο. Επειδή ήταν δύσκολο, σπούδαζα μηχανικός. Είχε μαθηματικά, φυσική και το παράτησα.

Ο Ν. αναφέρει για τον εαυτό του:

...Είμαι μουσουλμάνος, μιλάω τούρκικα και ελληνικά, καθόλου Πομακική. Είμαι 24 ετών και εγώ από το Σιδηρώ είμαι. Στο μειονοτικό στο δημοτικό μαθαίνουμε τούρκικα και ελληνικά, αλλά παραπάνω ελληνικά. Μετά Γυμνάσιο και Λύκειο εδώ στο Σουφλί τελείωσα. Με τις πανελλήνιες πέρασα στο πανεπιστήμιο στην Κοζάνη μηχανικός μηχανολόγων και μετά πήρα μεταγραφή στο Αριστοτέλειο στη Θεσσαλονίκη και μετά στο πρώτο εξάμηνο τα παράτησα. Μετά με τον κορονοϊό έφυγα από τη Θεσσαλονίκη και αποφάσισα να αλλάξω το επάγγελμά μου. Πήγα ΙΕΚ στη Θεσσαλονίκη για ηλεκτρολόγος εγκαταστάσεων, τώρα δουλεύω σε έναν ηλεκτρολόγο, κάνω την πρακτική μου.

Σχετικά με την σχολική εμπειρία, ο Ν. δηλώνει:

...Στην αρχή ήταν δύσκολα για εμένα, γιατί στο Δημοτικό δεν είχα μάθει τόσο καλά ελληνικά με τη γλώσσα είχα πρόβλημα στο Γυμνάσιο. Στο Λύκειο δεν είχα κάποιο πρόβλημα. Στο Γυμνάσιο λίγο ζόρικα τα πέρασα, ήμασταν πολλά άτομα. Όταν πήγαινα στο μειονοτικό, ήμασταν το πολύ 40 άτομα. Μετά στο Γυμνάσιο μαζευόμασταν πολλοί, γιατί ήταν δίπλα και το Λύκειο. Αυτό με δυσκόλεψε, είχα άγχος, επειδή δεν ήξερα καλά ελληνικά, νόμιζα ότι θα με κοροϊδέσουν και στην τάξη και εκτός.

Οι νεαροί συμμετέχοντες συμβολίζουν μία γενιά που έρχεται πρώτη από το τέλος συγκριτικά με τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί από τους τρεις μεσήλικες συμμετέχοντες. Στη πορεία των νεαρών εντοπίζονται ομοιότητες και διαφορές. Ο Μ. φοίτησε στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην Ανδριανούπολη (Τουρκία), μακριά από

την οικογενειακή εστία στο Σιδηρώ (Ελλάδα), δεν ολοκλήρωσε την τριτοβάθμια εκπαίδευση στη Τουρκία, γιατί δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στο επίπεδο γνώσης, όπως κρίνει ο ίδιος. Τώρα, εργάζεται ως μισθωτός ανειδίκευτος εργάτης σε επιχείρηση στο Σουφλί.

Η περίπτωση του Μ. συμβολίζει εκείνες τις αναφορές Ελλήνων ανήλικων μαθητών της μειονότητας που συνεχίζουν την εκπαίδευση τους στη γείτονα χώρα. Πρόκειται για διαρροή των ανηλίκων μακριά από τις οικογενειακές εστίες, σε υποστηρικτικά εκπαιδευτικά πλαίσια που προσφέρει η Τουρκική πολιτική για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Αντίστοιχα, αναρωτιέμαι αν η ελληνική ατζέντα του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού προσέφερε ποτέ προγράμματα υποστήριξης/υποτροφίες στην τριτοβάθμια εκπαίδευση των φτωχών δίγλωσσων μαθητών της μειονότητας.

Ο Ν. μιλάει πολύ καλά ελληνικά και διαφαίνεται μία εξωστρέφεια και άνεση στις επικοινωνιακές του δεξιότητες. Ο Ν. αναφέρει τη δυσκολία που αντιμετώπισε στην προσαρμογή του στο Γυμνάσιο Σουφλίου, η οποία οφειλόταν στη μη επαρκώς καλή χρήση της ελληνικής γλώσσας. Ο ίδιος, διαφαίνεται ότι, είχε θετική μαθητική πορεία. Παρ' όλα αυτά, τα βήματα, που χρειαζόταν να ακολουθήσει στη φοίτησή του στο σχολείο, απαιτούσαν μεγαλύτερη προσπάθεια συγκριτικά με αυτή των μαθητών εκτός της μειονότητας.

9.2. Αλληλεπίδραση εκτός της μειονοτικής κοινότητας

Σχετικά με τις εμπειρίες εκτός της κοινότητας, ο κάθε συμμετέχων εξέφρασε σχόλια σε διαφορετικό επίπεδο (στρατό, κοινωνική ζωή, συνδιαλλαγή με μονάδες πρόνοιας και φροντίδας του κράτους). Ο Μουσταφά για την εμπειρία του στρατού εξηγεί:

...Όταν πήγαμε στον στρατό και δεν είχα κοντά μου κάποιον από εμάς, ήμουν όλο μες τους Έλληνες. Δεν είχα... δηλαδή είχα παιδιά.. όλο ήταν από Αθήνα, από εκεί. Και καλά ήρθε για εμένα, καλύτερα έμαθα τα ελληνικά. Μερικοί εκεί ήταν καλοί, μερικοί όταν λέγαμε ότι εμείς είμαστε μειονότητα μουσουλμάνος «εσύ πρέπει να πας στην Τουρκία να κάνεις φαντάρος». Καλά ρε παιδιά εγώ είμαι εδώ, όχι εγώ ο μπαμπάς μου, ο παππούς μου όλο ήταν εδώ. Εμείς εδώ γεννηθήκαμε, ο μπαμπάς μου εδώ γεννήθηκε, ο παππούς γεννήθηκε εδώ, πέθανε. Λέμε όχι δεν

μπορεί να γίνει αυτό. Κάτω αυτοί που ήταν στην Αθήνα, δεν έχουνε, δεν ξέρουν ότι υπάρχουν μειονότητες εδώ στον Έβρο.

Ο Μουσταφά εκφράζει με παράπονο ότι κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας μερικοί δεν αναγνώριζαν την ελληνική του καταγωγή και τον αξίωναν ως Τούρκο που θα έπρεπε να υπηρετεί στη γείτονα χώρα. Παρ' όλα αυτά, αξιολογεί ως χρήσιμη την στρατιωτική εμπειρία, καθ' ότι του δόθηκε η ευκαιρία να βγει από την κοινότητα και να εξελίξει τα ελληνικά του.

Επιπρόσθετα, για την κοινωνική του ζωή δηλώνει με έντονο συναίσθημα σε εμένα:

...Τώρα μερικά χρόνια πριν πώς να σας πω.. Υπάρχουν κάποια μαγαζιά που πηγαίνεις να ψωνίσεις σε αυτά, αλλά όταν παίρνεις τη γυναίκα να πας να φας κάποιο φαγητό, εστιατόριο δηλαδή, δεν σε δέχονται να πάνε να καθίσεις εσύ. Αλλά, όταν πηγαίνεις την άλλη μέρα στο μαγαζί, είναι χαρούμενοι. Αυτά γίνονται. Όμως λες γιατί με βάζεις να γίνομαι δεύτερος κλάδος εγώ. Ακόμα γίνονται αυτά, πάντα θα γίνονται.

Ο Μουσταφά μοιράζεται σ' εμένα αυτή την εμπειρία, όπου λόγω της παρουσίας της γυναίκας του, η οποία φοράει μαντίλα ούσα μουσουλμάνα, δεν έγιναν δεκτοί σε μαγαζί εστίασης στο Σουφλί. Η εμπειρία αυτή αποτελεί μορφή διάκρισης και ρατσισμού εναντίον τους λόγω των θρησκευτικών τους χαρακτηριστικών. Ο ίδιος αν και δεν μπορεί να αποδεχτεί/εξηγήσει γιατί τοποθετείται ως 'δεύτερης κατηγορίας' πολίτης, παραδέχεται ότι τέτοιες συμπεριφορές από την πλειονότητα γίνονται και θα συνεχίσουν να γίνονται. Θα προσέθετα ότι είναι ανησυχητικό που πλέον θεωρεί αυτή τη συνθήκη ως μία πραγματικότητα, που δεν έχει περιθώρια αλλαγής.

Ο Αμίντ εκφράζει τα παρακάτω σχόλια για την αλληλεπίδραση που είχε με υπηρεσίες πρόνοιας -πρωτοβάθμια μονάδα υγείας-:

...Ναι νιώθω μειονεκτικά...Εγώ πήγα στο κέντρο υγείας στο Σουφλί το παιδί μου εκεί, εκεί η παιδίατρος, επειδή η γυναίκα μου δεν ξέρει ελληνικά, δεν μπορούσε να μιλήσει, μετά η νοσοκόμα είπε «τόσα χρόνια εδώ είστε, πώς δεν μάθατε ελληνικά;». Ο παιδίατρος ξέρεις τι είπε «μη φωνάζεις, γιατί είχαν το ελεύθερο για να μην τους μαθαίνουν ελληνικά.

Ο Αμίντ επιπρόσθετα εξομολογείται ότι νιώθει μειονεκτικά κατά τη συνδιαλλαγή του με τις κρατικές υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας. Δίνει ως παράδειγμα τη δυσκολία που είχε η σύζυγος του στην επικοινωνία, κατά την επίσκεψη τους σε μονάδα υγείας, και ασκεί έμμεσα κριτική στην πολιτική που έχει εφαρμοστεί

απέναντι στη μειονοτική κοινότητα· αφήνοντας να εννοηθεί ότι η βασική αντίληψη για την κεντρική διοίκηση ήταν η μειονότητα να αποκλειστεί από την πρόσβαση σε ποιοτικές υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας (εκπαίδευση, υγεία, κοινωνική πρόνοια).

Ενώ, για την κοινωνική του ζωή δήλωσε:

..έχουμε επαφές και τα λέμε στα καφενεία (εννοεί με άτομα εκτός κοινότητας). Η γυναίκα μου δεν έχει.

Διαφαίνεται ότι ο Αμίντ έχει δικαίωμα στην αλληλεπίδραση με άτομα εκτός κοινότητας, δεν ισχύει όμως το ίδιο για τη σύζυγο του. Αυτή η έμφυλη διάκριση δεν αποτελεί πεδίο μελέτης στην εκπονηθείσα έρευνα, αλλά κρίνω ότι είναι άξιο αναφοράς.

Ο νεαρός Ν. για τις εξωσχολικές δραστηριότητες που είχε εκτός της κοινότητας ως παιδί ανέφερε:

...Πήγα 5 χρόνια Ταεκβοντό στο Σουφλί, όταν ήμουν στο Δημοτικό. Επειδή, και εγώ δεν γνώριζα τα ελληνικά καλά, είχα πρόβλημα. Προσπάθησαν να με μιλήσουν, αλλά εγώ δεν ένιωθα καλά...

Ο Ν. ως μαθητής δηλώνει ότι δυσκολεύτηκε στην επικοινωνία με τα παιδιά εκτός της κοινότητας και αυτό είχε αντίκτυπο στη ψυχολογία του. Η πορεία του όμως τώρα δείχνει ότι έχει αυτοπεποίθηση και αυτό βασίζεται κυρίως στη καλή γνώση των ελληνικών.

Ενώ, ο νεαρός Μ. εκφράζει την εξής εμπειρία που είχε ως εποχικός εργάτης στην Ευρώπη -εκτός Ελλάδας-:

...στη Γερμανία, όταν δούλευα ως εργάτης, βίωσα διάκριση από τους Γερμανούς, ενώ με τους συναδέλφους, που ήταν από τη Βουλγαρία και Ρουμανία, οι σχέσεις ήταν καλές. Και στην Τουρκία και στην Ελλάδα νιώθω το ίδιο καλά.

Ο Μ. τοποθετεί στο ισοζύγιο της Ελλάδας και Τουρκίας το ίδιο πρόσημο - θετικό-. Ο ίδιος αναφέρει ότι νιώθει εξίσου αποδοχή και στις δύο προαναφερθείσες χώρες. Αυτό διαφοροποιείται αισθητά όμως στην αντιμετώπιση που δέχθηκε στη Κεντρική Ευρώπη από τους εκεί ντόπιους λόγω των χαρακτηριστικών που φέρει (καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία).

9.3. Καθημερινότητα

Σχετικά με την καθημερινότητα τους (περιεχόμενο εργασίας, ασχολίες) ο καθένας είχε τον ελεύθερο χώρο να εστιάσει στις πτυχές της καθημερινότητας που έκρινε άξιες αναφοράς. Έτσι, έχουν συλλεχθεί τα εξής δεδομένα:

... Έχω δοκιμάσει μαζί με τη γυναίκα μία φορά καπνά, μία δεκαετία τώρα λέμε, 10 χρόνια προσπαθήσαμε δηλαδή να πιαστούμε να κάνουμε δηλαδή, να μη βγω έξω, αλλά στο τέλος δεν έγινε τίποτα. Όλο πίσω στο μείον πηγαίναμε... (Μουσταφά, ετών 47)

Ο Μουσταφά προσπάθησε σκληρά να αναζητήσει καλές πρακτικές απασχόλησης ως αγρότης για να διαβιεί η οικογένεια του και ο ίδιος αξιοπρεπώς. Αλλά, αξιολογεί ότι πέρα από τη θέληση του κάθε ατόμου, χρειάζεται μία κεντρική καθοδήγηση για την ευζωία όλων των πολιτών.

...Δουλειά, σπίτι, καφενείο, σπίτι...(Αμίντ, ετών 45)

Η καθημερινότητα του Αμίντ καταλαβαίνουμε ότι περιορίζεται εντός της κοινότητας, όπου απασχολείται ως αγρότης στην κοινότητα και ψυχαγωγείται στον ελεύθερο του χρόνο στο καφενείο του χωριού.

...Εγώ 6 ημέρες την εβδομάδα δουλειά-σπίτι-ξεκούραση. 6 η ώρα ξυπνάω, 7 φτάνω στο μαγαζί και μετά συνεχίζουμε στη δουλειά. Κανονικά μέχρι τις 3.30, αλλά άμα έχουμε όρεξη συνεχίζουμε. Όλα πληρώνονται κανονικά. Μετά τη δουλειά μπορεί να πάω στο στάβλο να βοηθήσω τον πατέρα και τον αδερφό μου. Το βράδυ θα παίζω στον υπολογιστή και κοιμάμαι...(Ν. ετών 24)

Ο Ν. αφιερώνει μεγάλος μέρος της καθημερινότητας του στην εργασία, η οποία είναι στο Σουφλί και εκεί συναναστρέφεται με άτομα κυρίως εκτός της κοινότητας. Ο ελεύθερος του χρόνος μοιράζεται μεταξύ της βοήθειας που παρέχει στην οικογενειακή κτηνοτροφική μονάδα και στη ψυχαγωγία στο σπίτι μέσω της τεχνολογίας.

...6 ημέρες την εβδομάδα δουλεύουμε στην ίδια δουλειά, μετά τη δουλειά άμα κοιμηθώ, κοιμάμαι, αν δεν κοιμάμαι, πηγαίνω έξω στο χωριό, στην πλατεία πιο πολύ. Μαζευόμαστε εκεί με τους φίλους... Έχουμε φίλους στην Κομοτηνή, πηγαίνουμε εκεί, στην Ξάνθη. Εγώ τους γνωρίζω από την Ανδριανούπολη. Στην Αλεξανδρούπολη εγώ δεν έχω φίλους. Με τα παιδιά μιλάμε τούρκικα. Επίσης, για τη θρησκεία μας είναι αμαρτία αλκοόλ, ερωτικές σχέσεις πριν το γάμο, χοιρινό...και εγώ πηγαίνω επίσης για κυνήγι... (Μ. ετών 24)

Ο νεαρός Μ. δηλώνει επίσης ότι το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινότητας του είναι στο Σουφλί στο χώρο εργασίας, εκτός της μειονοτικής κοινότητας. Ιδιαίτερο αναφοράς κρίνεται η κοινωνικοποίησή του, η οποία εμπεριέχει φίλους που είναι μουσουλμάνοι με τους οποίους επικοινωνούν στα τούρκικα. Επίσης, τονίζει ότι η μορφή ψυχαγωγίας του ιδίου και των φίλων του (περιορίζεται και) καθορίζεται από τις διδαχές του κορανίου, το οποίο δεν επιτρέπει τη χρήση αλκοόλ και τις ερωτικές σχέσεις πριν το γάμο.

...Οι άντρες μεταναστεύουν για μερικούς μήνες, αλλά έτσι όπως το βλέπω το πήγαινε-έλα δεν θα κρατήσει πολύ, γιατί δεν συμφέρει. Δυστυχώς τα χωριά σβήνουν...εδώ δεν υπάρχει κάπου να μπορούν να εργαστούν οι γυναίκες, πέρα από τι οικογένειες των κτηνοτρόφων και τις οικογένειες με καπνά. Και πού να παν; Το Σουφλί είναι μία ώρα μακριά...(Δ., ετών 54)

Ο Δ. περιγράφει επί της ουσίας και εκ των έσω την καθημερινότητα των μειονοτικών πληθυσμών του νομού Έβρου, η οποία περιέχει πολλές προκλήσεις: ανεργία στο σύνολο και εργασιακή ανασφάλεια, περιορισμός στην αγροτική απασχόληση για τους άνδρες ή εποχική εργασία στην Ευρώπη, αποκλεισμός των γυναικών από την εργασία.

9.4. Προκλήσεις, δυσκολίες, εμπόδια

Ως προς τις προκλήσεις και δυσκολίες που εμφανίζονται στην καθημερινότητά τους, οι απαντήσεις ήταν συγκεκριμένου περιεχόμενου. Βλέπουμε δηλαδή τα άτομα να βιώνουν παρόμοια πραγματικότητα και να παρουσιάζουν τις εξής προκλήσεις/δυσκολίες/εμπόδια:

...Έχουμε δουλειές μειωμένες. Κάθε χρόνο έχουμε με το νερό πρόβλημα. Με το δρόμο έχουμε πρόβλημα, γιατί είναι εκτός σχεδίου. Εδώ δυσκολίες μόνο βλέπω πρέπει να κρατηθεί για να γίνει κάτι, δηλαδή, πρέπει να δώσουν στον κόσμο, να λένε, να κάνουν αυτό... για να ζήσει. Δεν το οδηγάει κάποιος. Δηλαδή, ό,τι θέλετε κάνετε. Δεν γίνεται αυτό όμως...(Μουσταφά, ετών 47)

Ο Μουσταφά παρουσιάζει την έλλειψη εργασιακών ευκαιριών για τους μειονοτικούς πληθυσμούς, τις ανεπαρκείς/μη ποιοτικές εγκαταστάσεις ύδρευσης και χάραξης δρόμων. Τέλος, δηλώνει ξεκάθαρα την απροθυμία της κεντρικής πολιτείας για

τη διευθέτηση βασικών προβλημάτων της μειονότητας και χάραξης θετικών πολιτικών παρέμβασης για τους ίδιους.

...Δυσκολία είναι ότι δεν έχουμε εδώ δουλειές, πέρα από τη γεωργία. Δηλαδή το χειμώνα καθόμαστε. Ή θα πάμε Γερμανία, αλλιώς εδώ καθόμαστε. Δεν κάνουμε τίποτα...Εδώ στο Σουφλί είναι 20 χλμ, και αν βρεις κάποια δουλειά εκεί...Παίρνεις 35 ευρώ μεροκάματο ας πούμε. Άμα βάλεις και 10 ευρώ βενζίνη, πόσα θα μείνουν στο τέλος. Πηγαίνεις και έρχεσαι. Τζάμπα δουλεύεις.. (Αμίντ, ετών 45)

Τα λόγια του Αμίντ επιβεβαιώνουν την εικόνα που μας παρουσίασε ο Μουσταφά. Φαίνεται ότι υπάρχει ένα σκληρό διαβίωσης με ανεργία, φτώχεια, εποχική μετανάστευση και χωροταξική απομόνωση.

Για τις εγκαταστάσεις/υποδομές της κοινότητας ο ίδιος σχολιάζει:

...Νερό δεν έχουμε και πολλά χρόνια εδώ. Ειδικά το καλοκαίρι μέρα παρά μέρα ανοίγουν για τους μαχαλάδες εδώ. Σήμερα έχουμε εμείς, αύριο δεν έχει ο άλλος μαχαλάς...Το πιο μεγάλο πρόβλημα είναι το νερό...Βλέπετε τα παιδιά εδώ ούτε βόλεϊ έχουν, τραβάνε ένα σχοινί και παίζουν βόλεϊ, σε χάλια κατάσταση είμαστε. Προχθές ήρθατε εκεί και είδατε τον χωματόδρομο, είδατε πως είναι, δεν μπορούμε να απλώσουμε τα ρούχα έξω, περνάει ένα αμάξι και γεμίζουν σκόνη...την παιδική χαρά πέρυσι την έκαναν, αν και έχουμε πολλά παιδιά...(Αμίντ, ετών 45)

Ο Αμίντ μας παρουσιάζει τα προβλήματα της κοινότητας του Σιδηρώ που περιλαμβάνουν την έλλειψη πρόσβασης σε βασικά αγαθά και την ανεπαρκή χωροταξία και υποδομών του χωριού: οι κάτοικοι δεν έχουν πρόσβαση σε δωρεάν δημόσιο νερό κάθε μέρα ιδίως το καλοκαίρι, οι δρόμοι δεν έχουν ασφαλωθεί σε όλο το δίκτυο της κοινότητας και οι εγκαταστάσεις παιδικών πάρκων ολοκληρώθηκαν μόλις το 2022 με πολλά περιθώρια βελτίωσης για την ευζωία τόσο των παιδιών όσο και των ενηλίκων της μειονότητας.

Για την εργασιακή απασχόληση των νέων ηλικιακά κατοίκων της μειονότητας προσθέτει:

...Νεολαία έχουμε, άλλα φεύγουν για μερικούς μήνες, πάνε για δουλειές Ολλανδία, Γερμανία και Νορβηγία τώρα εποχικά, 6 μήνες-8 μήνες δουλεύουν, κάθονται λίγο και μετά φεύγουν. Εγώ νομίζω ότι οι πολιτικοί αυτό ήθελαν, για να φύγει από εδώ η μειονότητα. Εμείς πουλάμε καπνά το κιλό, δεν μπορείς να τα βγάλεις πέρα...(Αμίντ, ετών 45)

Διαφαίνεται η κοινή ανησυχία/φόβος των συμμετεχόντων σχετικά με την εποχική μετανάστευση των ανδρών, η οποία θα οδηγήσει στη σταδιακή μείωση των κατοίκων στα μειονοτικά χωριά και στη διαπαντός μετεγκατάστασή τους από τους προγονικούς τόπους. Ο Αμίντ προχωράει σε ευθεία κριτική της πολιτικής της χώρας, η οποία δεν στήριξε εμπράκτως τους μειονοτικούς πληθυσμούς, ώστε στις μέρες μας να δυσκολεύονται να αποκτήσουν μία σταθερή και αξιοπρεπή εργασιακή απασχόληση και να αναγκάζονται να απομακρυνθούν από τον τόπο καταγωγής του.

Από την άλλη, οι δύο νεαροί που συμμετείχαν στην συνέντευξη παρουσιάζουν την εξής πραγματικότητα -που μοιάζει με αυτή των μεσηλίκων ερωτώμενων:

...Η καρδιά μου θέλει Σιδηρώ, αλλά δεν ξέρω τι θα γίνει, δεν έχει δουλειές, δεν έχει κόσμο... Το Σιδηρώ έχει το μεγαλύτερο πρόβλημα με νερό εδώ και χρόνια. Δεν ξέρω πόσα είναι, αλλά είναι πολλά. Και ακόμα δεν έχει γίνει κάτι. Το καλοκαίρι δεν έχουμε νερό... (Μ. ετών 24)

...Το δεύτερο σημαντικότερο πρόβλημα είναι οι δρόμοι. Όλο λάσπη έχει. Τώρα το έκαναν ασφαλτο μέσα στο χωριό, εμείς με τον Μ. είμαστε 24 χρονών και ο πατέρας του μεγάλωσε μέσα στα χώματα, το ίδιο και ο πατέρας του μπαμπά του. Ευτυχώς τώρα το έκαναν μέσα στο χωριό. ...Οι άνθρωποι ασχολούνται με καπνά ξύλα. Δεν πάει τόσο καλά. Οι τιμές έχουν πέσει. Οι άνθρωποι με το ζόρι βγάζουν τα έξοδα τους, σου μένει παραπάνω η κούραση (Ν. ετών 24)

Τέλος, ο δάσκαλος, ο μοναδικός συμμετέχων με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και θέσης κύρους μέσα στην κοινότητα, σχολιάζει τα εξής για τις προκλήσεις/δυσκολίες της μουσουλμανικής μειονότητας του Ν. Έβρου:

...Προσπαθούμε να βοηθήσουμε τα παιδιά, γιατί υπάρχει όντως μεγάλο πρόβλημα στα παιδιά στην ελληνομάθεια. Προσπαθούμε να κάνουμε το καλύτερο δυνατό για να μπορούν να ανταποκριθούν αύριο τα παιδιά στην κοινωνία. Δυστυχώς είναι δύσκολο, γιατί μεταφέρονται από Μεγάλο Δέρειο (προς) Σουφλί κάθε μέρα, ταξιδεύουν μία ώρα το πρωί, μία ώρα το μεσημέρι. Τα τελευταία χρόνια πάει αρκετά καλά, έχουμε βγάλει φιλόλογο, γιατρό, αλλά πιστεύω ότι θέλουν παραπάνω στήριξη τα παιδιά για να προχωρήσουν περαιτέρω...(Δ., ετών 54)

Ο Δ. λόγω της εργασιακής του ιδιότητας -εκπαιδευτικός- επιμένει στη χάραξη καλών εκπαιδευτικών παρεμβάσεων που θα υποστηρίζει το μαθητικό πληθυσμό από τη μειονότητα ουσιαστικά στην εκμάθηση ελληνικών και θα δημιουργεί κλίμα φιλικό για τη διεκδίκηση επαγγελματιών υψηλού μορφωτικού και κοινωνικού κύρους. Παραθέτει τη δυσκολία των μαθητών/μαθητριών στη μετακίνησή τους από τα μειονοτικά χωριά προς τα κεντρικά σχολεία του Σουφλίου.

Για την πορεία των νεαρών κατοίκων της μειονότητας, ο δάσκαλος έχει παρατηρήσει το εξής:

...Αυτή είναι η θλιβερή πραγματικότητα, μπορεί να έχουν τελειώσει το πανεπιστήμιο στην Τουρκία, αλλά καταλήγουν να μαζεύουν ντομάτες στην Ολλανδία ή στα ναυπηγία στην Νορβηγία, που είναι η χειρότερη δουλειά...Το μεγαλύτερο πρόβλημα εντοπίζεται στην ένταξη της μουσουλμανικής μειονότητας. Το πώς θα εντάξεις το παιδί ή ενήλικα σε αυτή την κοινωνία. Αν το καταφέρεις αυτό νομίζω ανοίγει ο δρόμος. Για να ενταχθεί θα πρέπει από μικρό παιδί να είναι κάπου που θα επηρεάζεται από εξωγενείς παράγοντες...Θα σου πω το εξής παράδειγμα από την κοινότητα τη δική μας: ένα παιδί θα προτιμούσε να πάει να δουλέψει στην Ολλανδία παρά εδώ πέρα, γιατί όταν έχει γίνει 25 ετών και δεν έχει μάθει την ελληνική γλώσσα, θα ντρέπεται. Επόμενο δεν είναι; Άρα, θα πάω στο εξωτερικό και τουλάχιστον θα ξέρουν ότι είμαι ξένος. Εδώ τι θα πει αν πάει στην Αθήνα ή τη Θεσσαλονίκη να δουλέψει; (Δ., ετών 54)

Τέλος, ο Δ. ξετυλίγει με ειλικρίνεια μία σκέψη που βασανίζει έντονα τα άτομα της κοινότητας «γιατί τα παιδιά μας αν και μορφωμένα -με πτυχίο πανεπιστημίου είτε από την Ελλάδα είτε από την Τουρκία- καταλήγουν σε χειρωνακτικές ανειδίκευτες εργασίες είτε στην Ελλάδα είτε στην Ευρώπη;». Ο ίδιος εξηγεί ολοκληρωμένα ότι η βασική έγνοια όλων (επίσημου ελληνικού κράτους και μειονοτικής κοινότητας) θα ήταν ωφέλιμο να επικεντρωθεί στην κοινωνική ένταξη στην ελληνική κοινωνία. Για να επιτευχθεί αυτό τα παιδιά της μειονότητας χρειάζεται να εκπαιδευτούν στη γνώση των ελληνικών, να δημιουργηθεί υποστηρικτικό έδαφος για αυτά για τη διεκδίκηση ελληνικών πτυχίων επιστημών, ενώ παράλληλα το ελληνικό κράτος να προσφέρει εργασίες χωρίς διακρίσεις στα ενήλικα άτομα της μειονότητας. Τα παραπάνω αποτελούν στρατηγικές που χρειάζονται σχεδιασμό, συνέπεια στην εφαρμογή κοινωνικής ένταξης, στήριξη των πληθυσμών της Θράκης στην απασχόληση και σταθερά εκπαιδευτικά πρόγραμμα υποστήριξης για τους/τις δίγλωσσους/δίγλωσσες μαθητές/μαθήτριες της μειονότητας.

9.5. Ενέργειες για επίλυση των προκλήσεων/Συνηγορία

Σχετικά με τις ενέργειες που έχουν σημειωθεί από τους κατοίκους της μειονότητας για την επίλυση των προβλημάτων/διεκδίκηση αξιοπρεπούς διαβίωσης, οι συμμετέχοντες ανέφεραν τα εξής:

...Έχουμε εκπρόσωπο, βγαίνει κάθε φορά ένας, αλλά μ' έναν δεν γίνεται τίποτα. Δύο χρόνια τον εμπιστευόμαστε, τα άλλα δύο χρόνια δεν κάνει τίποτα. Άιντε, μετά άλλος. ..Αλλά και

στο χωριό βλέπεις τα άτομα δεν πηγαίνουν (στο σχολείο), δεν ρωτάνε, δεν ενδιαφέρονται για τα παιδιά τους να πάνε να ρωτήσουν τι κάνανε... Τώρα ο καθένας κοιτάζει τη δουλειά του. Εμείς την οικογένεια κοιτάμε να λύσει παραπάνω. Τώρα εγώ έλεγα τουλάχιστον η κόρη μου να μάθει κάποιες γλώσσες. Το προσπάθησα δηλαδή, το πήρε αυτό. Το κάναμε εμείς. (Μουσταφά, ετών 47)

Ο συμμετέχων Μουσταφά εκφράζει έλλειψη εμπιστοσύνης προς τα πρόσωπα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Μάλιστα, αναφέρει μηδενική διάθεση για συμμετοχή και δράση για αλλαγή της υφιστάμενης κατάστασης που βιώνει ο ίδιος και οι συγχωριανοί/-ές του. Καταλήγει ότι πλέον ενδιαφέρεται ως επί τω πλείστω για το καλό της οικογένειάς του, αξιοποιώντας τους οικογενειακούς πόρους, Δεν επιζητά την κοινοτική και κρατική κοινωνική φροντίδα. Έχει απογοητευθεί πλήρως.

Ο Αμίντ από την άλλη θεωρεί ότι όσο και να προσπαθούν τα άτομα της κοινότητας για διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης, αν οι προσπάθειες τους δεν συγχρονιστούν με την οικονομική ευμάρεια του τόπου (Θράκη), αυτό θα είναι ανώφελο. Ο ίδιος επιζητά σταθερή απασχόληση και εργασιακές ευκαιρίες για όλους, τις οποίες δυστυχώς δεν μπορεί να απολαύσει εντός της κοινότητας, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή του Νομού Έβρου. Συγκεκριμένα, αναφέρει:

...Και σύλλογο να έχουμε, δουλειές δεν θα έχουμε πάλι. Αν δεν ανοίγουν δηλαδή εργοστάσια, δεν λύνεται το πρόβλημα. Τα λέμε τα παράπονά μας. Πηγαίνουμε δύο τρία άτομα, τα λέμε τα παράπονά μας, αλλά συνέχεια μας λένε κάτι και την άλλη μέρα πάλι τα ίδια, τίποτα. Δεν μπορείς να κάνεις κάτι εδώ. ..Δεν υπάρχει τέτοια επιθυμία για δράση ώστε να αλλάξουν τα πράγματα. Σε τέτοιο χωριό να δώσεις 100 χιλιάδες ευρώ και στο τέλος δεν έχεις κάτι να κάνεις, πέρα από το να πας Ολλανδία. Δεν αξίζει να κάνεις κάτι εδώ. Η νεολαία δεν κάθεται πλέον εδώ. Σιγά σιγά φεύγει. Υπάρχει μία διάθεση να μην ασχοληθούμε. (Αμίντ, ετών 45)

Ο νεαρός Ν. μοιράζεται ένα παράδειγμα επίλυσης προβλήματος που δόθηκε από την οικογένεια του για την κάλυψη των αναγκών του νοικοκυριού:

...Ο μπαμπάς μου έχει φέρει το δικό μας νερό. Δεν έχουμε ρολόι από το δήμο. Έχουμε από τη πηγή. Στο βουνό έχει πάει ο μπαμπάς, το βρήκε, το έσκαψε, μετά το κράτησε, είχε αγοράσει σωλήνες και το έφερε μέχρι στο σπίτι...Ζητάνε στο Δήμο, στο δήμαρχο ο εκπρόσωπος του χωριού με άλλους άντρες. Εγώ δεν πιστεύω ότι θα αλλάξει πολύ. Αν προσπαθήσουμε θα αλλάξει, αλλά με ένα ή δύο άτομα δύσκολο. (Ν. ετών 24)

Ο Ν. περιγράφει πως δόθηκε λύση στην πρόσβαση σε βασικό αγαθό (νερό) από τις δυνατότητες της οικογένειάς του. Η οικογένεια του διέθετε τα μέσα και τα εργαλεία

για να καταφύγει στην επίλυση του ζητήματος αυτού. Οι άλλες οικογένειες όμως εντός της κοινότητας τι έχουν απογίνει; Ο ίδιος δηλώνει ότι η εκπροσώπηση λίγων στην Τοπική Αυτοδιοίκηση δεν μπορεί να επιφέρει καμία αλλαγή. Η μαζική και σταθερή κινητοποίηση μπορεί όμως να επιφέρει θετικά αποτελέσματα.

Ο νεαρός Μ δηλώνει το εξής για τη στάση των κατοίκων απέναντι στη διεκδίκηση και δράση:

...Οι πιο πολλοί δουλεύουν για τον εαυτό τους...οι πιο πολλοί άρχισαν να βρίσκουν λύση από μόνοι τους. Να πληρώσουν από τη τσέπη τους και να λύσουν το πρόβλημα. (Μ. ετών 24)

Ο Μ. θεωρεί ότι έχει εγκαθιδρυθεί στη νοοτροπία των κατοίκων της κοινότητας η στάση περί επίλυσης και βελτίωσης μίας κοινωνικής κατάστασης με βάση τις δυνάμεις του καθενός/καθεμίας και τις (σωστές) στρατηγικές προς επιβίωση. Σε αυτή την ραγδαία αναπτυσσόμενη νοοτροπία/στάση του 21^{ου} αιώνα περί ατομικής ευθύνης, οι επίσημοι φορείς κοινωνικής φροντίδας (κοινωνικές υπηρεσίες, φορείς υγείας και εκπαίδευσης) τι ρόλο διαδραματίζουν; Υπάρχει χώρος και τρόπος να υποστηρίξουν τα άτομα που δεν μπορούν από μόνοι τους να αναπτυχθούν και να επιλύσουν τα καθημερινά κοινωνικά εμπόδια (ανεργία, διακρίσεις, χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, κοινωνική απαξίωση); Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων φανερώνουν μία εμφανή παραμέληση του ελληνικού κράτους και των κοινωνικών θεσμών απέναντι στην αξιοπρεπή διαβίωση των μειονοτικών πληθυσμών στη Θράκη.

Ο δάσκαλος από την άλλη δηλώνει ότι στην κοινότητα του έχει σημειωθεί πρόοδος ως προς την χρήση βασικών δικαιωμάτων για τον μειονοτικό πληθυσμό χάρη στις επίμονες και σταθερές ενέργειες της κοινότητας:

...Έχουμε φτιάξει ευκτήριο οίκο εδώ στο χωριό με άδεια λειτουργίας από το υπουργείο Παιδείας. Οπότε πώς μπορώ εγώ να πω ότι το ελληνικό κράτος δεν μας έχει δώσει δικαιώματα. Είμαστε ευγνώμων γι' αυτό. Πριν το 2000 να υπήρχαν αδικίες. Υπήρχαν λάθη από την ελληνική πολιτεία. Μεμονωμένα μπορεί και τώρα. Όμως πριν το 2000 ας πούμε όταν εγώ υπηρετούσα, όταν ήμουν φαντάρος δεν μπορούσαμε να ανέβουμε πάνω από τον Νέστο, να έρθουμε στη Θράκη να υπηρετήσουμε. Απαγορευόταν για έναν Μουσουλμάνο. Απαγορευόταν να οδηγεί στο στρατό, δεν μπορούσες να γίνεις δόκιμος, αυτά πριν το 2000 δυστυχώς υπήρχαν. Μετά το 2000 όλα εξαφανίστηκαν. Αν το ζητήσεις νόμιμα, θα στο δώσει το ελληνικό το κράτος. Αν μείνεις σε μία γωνία και παραπονιέσαι στον καφέ, δεν θα αλλάξει κάτι... (Δ., ετών 54)

Επίσης, αναφέρει ότι ο θρησκευτικός σύλλογος που έχει ιδρυθεί στην κοινότητά του έχει πολλαπλούς ρόλους και απαντά σε διάφορες ανάγκες:

...Γίνονται κάποια φροντιστήρια στο γραφείο του συλλόγου, γιατί είναι αρκετά μεγάλο, για να γίνει μία βιβλιοθήκη ένας χώρος εκπαίδευσης-διασκέδασης. Τα Σ/Κ έχουμε έναν μαθηματικό, ο οποίος τελείωσε εδώ την εκπαίδευση του, κάνει μαθηματικά σε παιδιά δευτεροβάθμιας, επειδή τα μαθηματικά τα διδάσκονται στην τουρκική στο δημοτικό, δυσκολεύονται πάρα πολύ όταν πηγαίνουν Γυμνάσιο-Λύκειο. Και θα δούμε πως θα προχωρήσουμε ως σύλλογος από εδώ και στο εξής. Ο αρχικός σκοπός ήταν η εκπλήρωση της λατρείας, αλλά μας ενδιαφέρει να καλύψουμε και άλλες ανάγκες...(Δ., ετών 54)

Σχετικά με τις προσπάθειες επίλυσης των δυσκολιών που βιώνει η μειονοτική κοινότητα διαπιστώνουμε ότι είναι βασισμένες σε αιρετούς εκπροσώπους, με ασυνεπή διάρκεια χωρίς συλλογικό πυρήνα και επηρεασμένες κάθε φορά από δεσμίδες διαφορετικών πολιτικών συμφερόντων. Πράγματι η ελληνική κοινωνία, μετά την παρέμβαση θεσμών της ευρωπαϊκής ένωσης για άρση των διακρίσεων έναντι της μειονότητας, έχει προχωρήσει σε τυπικές αλλαγές. Αυτές όμως φαίνεται να μην συγχρονίζονται με την ουσιαστική υποστήριξη των μειονοτικών πληθυσμών. Πόσο εύκολο είναι άραγε για την κοινότητα να παρακολουθεί να ‘κυλάει το νερό δίπλα τους και να επιτρέπεται να το αγγίξουν μόνο λίγοι μία συγκεκριμένη ώρα της ημέρας; Η παραπάνω αλληγορία χρησιμοποιείται για να παρουσιάσει το οξύμωρο της παρούσας κατάστασης. Το ελληνικό κράτος φέρει μεγάλη ευθύνη για τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και την απομάκρυνση των μειονοτικών πληθυσμών από τον τόπο καταγωγής τους.

9.6. Σύμμαχοι/πηγές υποστήριξης

Σχετικά με τις πηγές υποστήριξης/συμμαχικά δίκτυα ο Μουσταφά μοιράζεται το εξής:

...Σε κανέναν δεν απευθύνομαι. Γιατί δεν ξέρω τώρα, από συνήθεια ή δεν θέλω να δώσω και κάποιο δικαίωμα, να για να μου πιάσει από κάπου να ζητήσει κάτι. Όσο μπορώ, μόνος μου δηλαδή. (Μουσταφά, ετών 47)

Ο Μουσταφά επιλέγει να μη λειτουργεί ομαδικά για λόγους ηθικής, όπως ισχυρίζεται. Βέβαια, τα άτομα της κοινότητας αναρωτιέμαι αν έχουν εκπαιδευτεί να δρουν συλλογικά, να συνδέονται μεταξύ τους και να διεκδικούν ομόφωνα και σταθερά στις δημόσιες αρχές καλύτερες συνθήκες; Είναι θέμα εκπαίδευσης ή διαφορετικής οπτικής ως προς την αξιολόγηση της ιεράρχησης των αναγκών; Ο Μ. καταλήγει ότι

εστιάζει στους δικούς του κόπους και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης της οικογένειάς του. Αξιολογεί ως άκαρπη την συλλογική προσπάθεια.

Ο Αμίντ κρίνει ως συμμάχους πρόσωπα πολιτικά με εξουσία. Αλλά, αναφέρει το εξής:

...Είχαμε έναν αντιδήμαρχο, αλλά παραιτήθηκε. Ήθελε να κάνει κάτι για τον τόπο του, πίεζε, δεν άκουγαν, στο τέλος μετά από δύο χρόνια παραιτήθηκε. (Αμίντ ετών 45)

Ο νεαρός Ν. προσθέτει ένα σχόλιο που δεν είχε ειπωθεί μέχρι στιγμής. Δηλώνει ότι ως σύμμαχοι και υποστηρικτές για διάφορα ζητήματα εντός της κοινότητας μπορεί να θεωρηθεί η δράση των ίδιων των κατοίκων της κοινότητας:

...Υπάρχει κινητοποίηση, ειδικά στα παιδάκια. Ό,τι χρειαστούν ρούχα, τσάντες για το σχολείο. Τρέχει όλο το χωριό. Πιο πολλοί οι νεολαία εμείς, κάτι αποφασίζουμε, μιλάμε με τους άλλους και το φτιάχνουμε αν είναι να το κάνουμε. Μαζεύουμε λεφτά... (Ν., ετών 24) -υποστήριξη μέσα από την κοινότητα/δίκτυα αλληλεγγύης-

Τέλος, ο δάσκαλος σχολιάζει τη δράση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης ως καθοριστική και συμμαχική για τη χρήση βασικών δικαιωμάτων των μειονοτικών πληθυσμών:

...Η τοπική αυτοδιοίκηση πάντα έχει απλώσει το χέρι και έχει βοηθήσει. Ο δήμος, ο δήμαρχος, οι Περιφερειάρχες, οι βουλευτές που μπορούμε να απευθυνθούμε, να τους πάρουμε τηλέφωνο και να ζητήσουμε τη βοήθεια τους. Εντάξει, στην Ελλάδα όλο αργούν, αλλά όσο ζητάς κάτι κερδίζεις. Όταν σιωπάς, φυσικά και δεν κερδίζεις κάτι. Οπότε κατά καιρούς έχουν γίνει τεράστια βήματα προς τα μπρος, όπως είχαμε τεράστιο πρόβλημα με την ύδρευση, με το νερό. Λέγε λέγε, ήρθαν συγκεκριμένα πέρνσι και μας άνοιξαν και δεύτερη γεώτρηση, ώστε να μην έχουμε προβλήματα το καλοκαίρι. Δυστυχώς 25 χρόνια που είμαι στο Δέρειο, πάντα είχαμε πρόβλημα με το νερό, τελείωνε το νερό μέσα στην ημέρα και είχαμε διακοπή. Σε κάθε υποψήφιο δήμαρχο λέγαμε ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα μας ήταν το νερό. Οπότε μετά από καιρό το θέμα λύθηκε. Όπως και οι δρόμοι, αλλά στην Ελλάδα υπάρχουν χωριά σε χειρότερη μοίρα από εμάς. Μέχρι και το Διδυμότειχο υπέφερε φέτος από την έλλειψη νερού. Άρα δεν μπορείς να πεις ότι επειδή εγώ είμαι από αυτή την κατηγορία αδιαφορούν για εμένα. Ένας που θέλει να κατηγορήσει τον οποιοδήποτε κάτι θα βρει να πει. (Δ., ετών 54)

Ο Δ. δηλώνει ότι στη δυσμενή κατάσταση ως προς τη μη πρόσβαση στο νερό κατά καιρούς περιέρχεται και η πόλη του Διδυμοτείου. Εξασφαλίζει με αυτή τη σκέψη ότι τα προβλήματα των μειονοτικών πληθυσμών έχουν εμφανιστεί και στις περιοχές

που κατοικεί η «πλειονότητα». Αυτό το σχόλιο χαρακτηρίζεται ως «παρηγορητικό» και ελαφρυντικό για τα ζητήματα που έχει να επιλύσει η εκάστοτε Τοπική Αυτοδιοίκηση. Ο Δ. φαίνεται να έχει συνεργαστεί με πολιτικά πρόσωπα για την ίδρυση του θρησκευτικού χώρου, για τον οποίον έχει γίνει ήδη λόγος, και οι σκέψεις του είναι προσεκτικές και ‘παρηγορητικές’ ως προς τους φορείς και τα πρόσωπα με εξουσία.

9.7. Αξιολόγηση κρατικής φροντίδας έναντι της μειονότητας

Οι ερωτώμενοι στο σύνολο τους αξιολογούν την κρατική φροντίδα ως ανεπαρκή απέναντι στους μειονοτικούς πληθυσμούς. Συγκεκριμένα, ο Μουσταφά αναφέρει:

...Κοντά στις εκλογές γίνονται έργα, για να μας πάρουν λίγους ψήφους. (Μουσταφά, ετών 47)

Ο Αμίντ περιγράφει μία στάση περιφρονητική από την πλευρά της Τοπικής Αυτοδιοίκησης απέναντι στην κάλυψη των αναγκών των μειονοτικών πληθυσμών του Δήμου Σουφλίου. Δηλώνει ότι οι φορείς κοινωνικής φροντίδας, η Τοπική Αυτοδιοίκηση και η κρατική πολιτική για τα μειονοτικά ζητήματα δεν έχουν επιδείξει σταθερότητα και σεβασμό στα σχέδια παρέμβασης τους. Αυτό φέρει ως αποτέλεσμα τα άτομα της μειονοτικής κοινότητας να αποκλείονται από την πρόσβαση σε βασικά δικαιώματα, δηλαδή πρόσβαση στο νερό, διαβίωση σε τόπο με οδικό δίκτυο, πρόσβαση στην απασχόληση. Ο ίδιος δηλώνει:

(σχετικά με το νερό)...Έπρεπε να είχε τελειώσει, αλλά ξέρετε στην πολιτική, ξεκινάνε και μετά σταματάνε. Υπάρχουν καθυστερήσεις. Και οι δήμαρχοι που βγαίνουν από το Σουφλί, δεν προσέχουν τα μειονοτικά χωριά, δεν προσέχουν, δηλαδή κοιτάζουν το τόπο τους, εκεί που έχει πολλούς ψήφους. Δεν προσέχουν, δεν κάνουν τίποτα. Δεν έρχονται να αλλάξουν τις λάμπες. Βέβαια δε μας ακούν. Το χειμώνα δηλαδή όταν χιονίζει, αργάνε να ανοίξουν το δρόμο. Αυτό είναι μεγάλο πρόβλημα πως θα πάμε στη δουλειά μας. Είδατε και ο κεντρικός δρόμος έχει χαλάσει πάρα πολύ. Όχι δεν υπάρχει κρατική φροντίδα. Παλιά μας έλεγαν, δεν πιστεύαμε ότι ο κόσμος θα φύγει από εδώ, δεν θα έχει δουλειές. Εγώ δεν πίστευα. Κι όμως τώρα έτσι συμβαίνει. Όλοι μας θυμούνται στις εκλογές, μετά μας ξεχνάν. Μόνο στις εκλογές. (Αμίντ, ετών 45)

Ο νεαρός Ν. αναγνωρίζει ότι η μη αξιοπρεπής διαβίωση για τα άτομα της μειονοτικής κοινότητας υπήρχε από τις απαρχές της και θεωρεί ότι θα συνεχιστεί αυτό.

Ακόμα και αν η Τοπική Αυτοδιοίκηση υποστηρίζει τις κοινότητες, ο ίδιος κρίνει ότι η συνθήκη αυτή δεν θα αλλάξει. Τα άτομα της κοινότητας έχουν αδρανοποιηθεί και σταματήσει να ελπίζουν και δρουν προς μια κατεύθυνση αλλαγής. Οπότε, η συνηγορία δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε κλίμα αδράνειας και απάθειας. Η συνηγορία χρειάζεται κοινωνική αφύπνιση, σταθερή συλλογική δράση, γνώση και συμμάχους. Ο Ν. αναφέρει:

..αλλά εγώ δεν κατηγορώ τον τωρινό δήμαρχο, αλλά τόσα χρόνια δεν έχει αλλάξει κάτι. Οπότε οι άνθρωποι δεν πιστεύουν και δεν περιμένουν κάτι καλύτερο. (Ν., ετών 24)

Ο δάσκαλος από την άλλη αναφέρει ότι έχει υπάρξει κρατική φροντίδα προς τον πληθυσμό της μειονότητας, θέτοντας το παράδειγμα της πρόσβασης στα ελληνικά κανάλια, που υλοποιήθηκε με την σύμπραξη του ελληνικού κράτους και μίας ιδιωτικής εταιρείας. Ο ίδιος όμως δηλώνει ότι αυτή η βοήθεια δεν γίνεται αποδεκτή από τους ίδιους ανθρώπους, γιατί πλέον στηρίζονται από μία άλλη κατεύθυνση. Τα λόγια του είναι:

...Η κοινότητα δεν είχε πρόσβαση στα ελληνικά κανάλια. Αν εξαιρέσουμε την ερτ1 και ερτ2. Τα κανάλια δεν τα έπιανε εδώ η κεραία. Ώσπου το 2012, θα σε γελάσω τώρα.. μετά το 2015.. ήρθε η NOVA με πρωτοβουλία του ελληνικού κράτους και τοποθέτησε πιάτα δωρεάν. Ήταν ένα πρόγραμμα. Οπότε, όποιος ήθελε έβλεπε μια χαρά όλα τα κανάλια. Τώρα όμως τι βλέπω... για να πιάσεις τα ελληνικά κανάλια θα πρέπει το πιάτο να είναι γυρισμένο προς μία άλλη κατεύθυνση και όχι προς την κατεύθυνση που πιάσεις τα τουρκικά κανάλια. Οπότε, αυτή τη στιγμή έχω παρατηρήσει τα περισσότερα πιάτα που είχαν τοποθετηθεί έχουν στραφεί προς την τουρκική κατεύθυνση. (Δ., ετών 54)

Σχετικά με αυτό, διερωτώμαι γιατί οι μειονοτικοί πληθυσμοί να μην έχουν πρόσβαση στα ελληνικά κανάλια ενώ κατοικούν στην Ελλάδα και είναι Έλληνες πολίτες; Δεν θα έπρεπε να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα, όπως κάνουν π.χ. οι κάτοικοι της Κρήτης, της Πελοποννήσου ή της Αττικής; Γιατί τοποθετούνται στο περιθώριο και αποκλείονται από την πρόσβαση παρακολούθησης των ελληνικών καναλιών; Αν δεν παρακολουθούν ελληνικά κανάλια, τότε είναι εύλογο να στραφούν στις άλλες επιλογές που έχουν. Το πρόγραμμα που παρουσιάζει ο δάσκαλος θα έπρεπε να είχε εφαρμοστεί δεκαετίες πριν.

Τέλος, ο Δ. αξιολογεί την κρατική φροντίδα ούσα βοηθητική για τη μειονότητα μετά το 2000:

...Μετά το 2000 δεν μπορεί κανείς να παραπονεθεί ότι το ελληνικό κράτος δεν μας δίνει τα δικαιώματά μας, αρκεί να τα ζητήσουμε. Το αν δεν ζητάς το δικαίωμά σου ποιος θα σου το δώσει; Κανείς! Εγώ νομίζω ότι τώρα έχουμε όλα τα δικαιώματα, μπορείς να γίνεις αξιωματικός, αστυνομικός, να υπηρετείς στο στρατό μόνιμα, μπορεί να αγοράσεις οπουδήποτε σπίτι, μπορείς να πουλήσεις, τα πάντα. Ότι κάνει ένας Έλληνας χριστιανός πολίτης, μπορεί να κάνει και ο μουσουλμάνος. Δεν υπάρχουν διακρίσεις πλέον, ασχέτως και αν αυτό ισχυρίζονται μερικοί από τη μειονότητα που μας κάνουν, μας ράνουν. (Δ., ετών 54)

Ο Δάσκαλος ως άτομο με γνώση και εξουσία αξιολογεί ότι το ελληνικό κράτος μπορεί να σου προσφέρει τη δυνατότητα να κάνεις χρήση του δικαιώματός σου, αρκεί να είσαι σε θέση να το ζητήσεις. Αυτό όμως είναι εφικτό; Αυτό ανταποκρίνεται στις διδαχές ενός δημοκρατικού και συμπεριληπτικού κράτους; Είναι εύκολο τα άτομα της κοινότητας, τα οποία τα περισσότερα είναι εγκλωβισμένα μέσα στη κοινότητα με μειωμένο κοινωνικό δίκτυο με άτομα εκτός της κοινότητας, τα οποία κατέχουν χαμηλό μορφωτικό και κοινωνικό επίπεδο διαβίωσης, να ζητήσουν να κάνουν χρήση του δικαιώματός τους; Αναρωτιέμαι γιατί να το κάνουν αυτό, ενώ υπάρχει ήδη μία άλλη πλευρά που τους παρέχει πρόσβαση στην εκπαίδευση (με υποτροφίες), στην απασχόληση, πρόσβαση στην πληροφόρηση.

Ως ελληνικό κράτος χρειάζεται να ομολογήσουμε ότι έχουμε αποτύχει στο σχεδιασμό ένταξης των μειονοτήτων. Αυτό όμως μπορεί να αλλάξει, εφόσον σχεδιάσουμε φορείς κοινωνικής φροντίδας που θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες της μειονοτικής κοινότητας, ενισχύσουμε την οικονομία της Θράκης με προγράμματα απασχόλησης, παρέμβουμε εντός της κοινότητας με κοινωνικές υπηρεσίες που προάγουν την γνώση, την επιμόρφωση, την απόκτηση πολλαπλών ερεθισμάτων και την ψυχική υγεία. Είναι εφικτό, αλλά απαιτεί να αναγνωρίσουμε τους μειονοτικούς πληθυσμούς ως ισότιμους.

Επίλογος

Η παρούσα έρευνα προσπάθησε να αναδείξει τη φωνή και τις σκέψεις των Πομάκων κατοίκων του Ν. Έβρου σχετικά με τα δικαιώματά τους και τη συνηγορία. Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων περιείχαν το μοίρασμα των σκέψεων τους, βασισμένο στη πραγματικότητα που βιώνουν. Συγκεκριμένα, η ανεργία και η έλλειψη εργασιακών ευκαιριών στην περιοχή του Ν. Έβρου φαίνεται ότι απασχολεί κατά κόρον όλους τους ερωτώμενους. Κατά την Πετράκη (1998) στο Ιωάννου και Κακλαμάνη (2000) δηλώνεται ότι η ανεργία είναι κεντρικός παράγοντας που συμβάλει στον κοινωνικό αποκλεισμό. Η μη πρόσβαση στην απασχόληση επί της ουσίας φέρει αποκλεισμό από το βασικό κοινωνικό δικαίωμα στην απασχόληση και, κατ' επέκταση, συμβάλλει στην όξυνση του κοινωνικού αποκλεισμού των ατόμων που ανήκουν στην μουσουλμανική κοινότητα.

Επιπρόσθετα, τα δεδομένα που συλλέχθηκαν αναφέρουν μία σκληρή πραγματικότητα για τους μειονοτικούς πληθυσμούς του νομού Έβρου με χαρακτηριστικά χαμηλών σε ποιότητα υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας (εκπαίδευση, υγεία,) κοινωνική απομόνωση, μη πρόσβαση σε βασικά αγαθά (βλ. νερό) και διακρίσεις εις βάρος τους. Σύμφωνα με τη Μουσούρου (1998) στην Κανδυλάκη (2009) ο κοινωνικός αποκλεισμός *«είναι μία κατάσταση που χαρακτηρίζεται από τη μη εξασφάλιση των βασικών ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τη μη συμμετοχή στην παραγωγή. Χαρακτηρίζεται επίσης από περιορισμούς στην απόλαυση κοινωνικών αγαθών και στην πρόσβαση στην εξουσία.»* (σελ. 33-34)

Εν συνεχεία, σύμφωνα με τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν από τη φωνή των συμμετεχόντων, αναδείχθηκε η μειωμένη διάθεση για δράση, ώστε να επέλθει κάποια αλλαγή στα κοινωνικά προβλήματα που ταλαιπωρούν τους μειονοτικούς πληθυσμούς. Όπως βιβλιογραφικά μελετήθηκε η μικρή εργατική κοινότητα της Marienthal από τους Jahoda, Lazarsfeld και Zeisel (1971) και αυτή φανέρωσε μία στάση απάθειας των ανέργων κατοίκων της για αξιοποίηση των λίγων ευκαιριών για απασχόληση/κινητοποίηση, παρομοίως στη παρούσα έρευνα οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι δεν επιθυμούν καμία δράση. Σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, δεν πιστεύουν σε κάποια θετική αλλαγή ως προς τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης της κοινότητάς τους, καθότι δεν εμπιστεύονται το ίδιο το κράτος λόγω της διαρκούς παραμέλησης που έχει εφαρμόσει εναντίον τους.

Μπορεί η παρούσα πραγματικότητα να είναι σκοτεινή και σκληρή για τους μειονοτικούς πληθυσμούς του Νομού Έβρου, όμως ένα κράτος δικαίου μπορεί να σταθεί ως υπερασπιστής σε μία νέα συνθήκη καλών πολιτικών πρακτικών που προάγουν την ευζωία και πρόοδο των πολιτών, ανεξαρτήτως αν η ομάδα ανήκει στη μειονότητα ή την πλειονότητα. Αυτό προϋποθέτει πρώτα απ' όλα τη διαμόρφωση θεσμικού πλαισίου που θα προστατεύει τους μειονοτικούς πληθυσμούς και θα εξασφαλίζει την πρόσβαση στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα.

Σε αυτό το σημείο καίριας σημασίας κρίνονται οι κρατικοί κοινωνικοί φορείς (μονάδες εκπαίδευσης, κοινωνικές υπηρεσίες), οι οποίοι θα αναλάβουν το έργο της ενημέρωσης και πρόσβασης στα δικαιώματα των μειονοτικών πληθυσμών. Αυτό το έργο χρειάζεται να είναι σταθερό και συνεπές, ενώ έχει διαπιστωθεί ότι οι σπασμωδικές κινήσεις με την εφαρμογή βραχύχρονων προγραμμάτων κρίνονται μερικώς βοηθητικές για την υποστήριξη των μειονοτικών πληθυσμών.

Οι εργαζόμενοι των κοινωνικών υπηρεσιών (βλ. κοινωνικοί/-ές λειτουργοί) θα είναι οι αρωγοί αυτού του έργου. Συμπληρωματικά/υποστηρικτικά μπορούν να λειτουργήσουν με βάση τη διαμεσολάβηση και συνηγορία των μειονοτικών ομάδων ως προς την ανάδειξη της πολυπλοκότητας του κοινωνικού αποκλεισμού/μη πρόσβαση σε ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα.

Προς τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των Πομάκων χρήσιμη κρίνεται η *συνηγορία για αλλαγή πολιτικών και ο ακτιβισμός*. Συγκεκριμένα, οι κοινωνικοί/-ές λειτουργοί, με βάση τον Payne (2020) από την επιστημονική επιμέλεια της Τελώνη (2021), μπορούν να ασκούν επιρροή στη μειονοτική ομάδα, αλλά ο πυρήνας της εργασίας τους με τα άτομα της κοινότητας χαρακτηρίζεται ως συλλογικός. Δηλαδή, στον αγώνα τους μπορούν να εμπλακούν συνάδελφοι/συναδέλφισσες με κοινό όραμα, τα άτομα της κοινότητας, άλλοι φορείς και οργανώσεις. Εν συνεχεία, η προσπάθεια τους διακατέχεται από αφοσίωση, συνέπεια, ενέργεια και τη συγκέντρωση πόρων ως προς τη διεκδίκηση των αιτημάτων των (μειονοτικών) ατόμων. Τέλος, «*οι κοινωνικές/οί λειτουργοί, κατά την εφαρμογή των σχετικών δράσεων, παρακολουθούν την εξέλιξη του εκάστοτε ζητήματος προς διεκδίκηση, τις προσπάθειες επιρροής, καθώς και τυχόν επιτυχίες.*» (σελ. 250)

Τέλος, η νέο-φιλελεύθερη προσέγγιση της Νέας Δεξιάς, που έχει ριζώσει στη πολιτική σφαίρα της χώρας μας, χρειάζεται να μελετηθεί για να αποδειχθεί ως ένας

ανασταλτικός παράγοντας στην εφαρμογή κράτους δικαίου, ισότητας με κοινωνικό πρόσημο. Συγκεκριμένα, σε αυτήν την προσέγγιση *«δίνεται έμφαση στην ατομική πρωτοβουλία στα πλαίσια της λειτουργίας της αγοράς, στην εθελοντική προσφορά και στην οικογένεια, τη συνοχή της οποίας απειλούν οι πολιτικές του κράτους πρόνοιας.»* (Στασινοπούλου, 2006, σελ. 82). Ακόμη, η οικονομική κρίση επηρέασε καθοριστικά τα επίπεδα κοινωνικής προστασίας, δημιουργώντας δύο πόλους· ο ένας του συστήματος και των μηχανισμών κοινωνικής προστασίας που φαίνεται να αδυνατούν να ανταποκριθούν στις νέες κοινωνικές συνθήκες και από την άλλη διαπιστώνεται ότι η εφαρμοσμένη πολιτική λιτότητας προκάλεσε δραματική μείωση των κρατικών πόρων και παρεμβάσεων (Χάρδας & Σκαμνάκης, 2016).

Η τρέχουσα πολιτική ατζέντα με τη συρρίκνωση των κοινωνικών υπηρεσιών και την αύξηση των προβλημάτων των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων δεν θα πρέπει να μελετώνται ξεχωριστά, αλλά σε απόλυτη αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Η κοινότητα των Πομάκων στη Θράκη διαφαίνεται ότι πασχίζει να σταθεί ζωντανή παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ως προς την απασχόληση, την εκπαίδευση, την αξιοπρεπή διαβίωση, την μειωμένη κοινωνική αλληλεπίδραση με την πλειονότητα.

Ελπίζω η παρούσα έρευνα να αποτελέσει την αρχή για την ορατότητα των κοινωνικών προβλημάτων των Πομάκων και των υφιστάμενων διακρίσεων που υφίστανται. Ελπίζω η ακαδημαϊκή κοινότητα να σταθεί υποστηρικτικά στη διεκδίκηση των συμφερόντων της μειονοτικής κοινότητας. Επίσης, οι συνάδελφοι/συναδέλφισσες κοινωνικοί/-ές λειτουργοί οφείλουν συνδεθούν και να δράσουν συλλογικά με την ομάδα, σχεδιάζοντας από κοινού ένα πλάνο παρέμβασης πρώτα με κύριο άξονα την αποδοχή τους και δευτερευόντως τον αγώνα για την κατάκτηση των κοινωνικών δικαιωμάτων τους. Στέκομαι παρούσα σε αυτή την προσπάθεια και ευελπιστώ το μέλλον της Θράκης να είναι λιγότερο σκοτεινό, περισσότερο συμπεριληπτικό με σεβασμό προς κάθε πολίτη και σταθερή εργασία για όλους και όλες.

Βιβλιογραφία

- Ακριτίδου, Δ. (2004). *Μουσουλμανική μειονότητα*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Βάνιας.
- Αλιπράντης, Ν. (επιμ.) (2008). *Τα κοινωνικά δικαιώματα σε υπερεθνικό επίπεδο ανά τον κόσμο, προκλήσεις και προοπτικές*, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.
- Ανδριοπούλου, Ε., Παπαδόπουλος, Φ. και Τσακόγλου, Π. (2013). *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα: Επικάλυψη και διαφοροποιήσεις*, Μελέτες/25, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Ανακτήθηκε στις 03/09/2023 από <https://ineobservatory.gr/wp-content/uploads/2014/08/meleth-25.pdf>.
- Βεντούρα, Λ. (2009). Κράτος, έθνος και ομογένεια: 1974-2001. Στο Μ. Παύλου & Α. Σκουλαρίκη (επιμ.), *METANASTES & MEIONOTHTES* (σ. 105-140), Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Ζαϊμάκης, Γ. & Καλλινικάκη, Θ. (2004.) *ΣΑΠΕΣ Τοπικός χώρος και πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα: εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Ιωακειμίδης, Β. (επιμέλεια) (2012). *Κοινωνική εργασία για την Κοινωνική Δικαιοσύνη: Ριζοσπαστική και Κριτική Θεωρία, Πρακτική, Παραδείγματα*, Αθήνα: εκδοτικός όμιλος ΙΩΝ.
- Κακλαμάνη, Σ., και Ιωάννου, Δ. (2000). *Ανεργία και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, στο Μοσχονάς, Δ. (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ένωση: Επίκαιροι Προβληματισμοί*, Αθήνα: Εξάντας.
- Κανδυλάκη, Α. (2009). *Η κοινωνική εργασία σε πολυπολιτισμικό περιβάλλον*, Αθήνα: εκδόσεις Τόπος.
- Κίτσου-Μυλωνά, Ε. (2009). Οι μειονότητες και οι μετανάστες στην Ελλάδα: Η προσέγγιση του επιτρόπου για τα ανθρώπινα δικαιώματα του συμβουλίου της Ευρώπης. Στο Μ. Παύλου & Α. Σκουλαρίκη (επιμ.), *METANASTES & MEIONOTHTES* (σ. 95-103). Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Λαυρέντζος, Α. (2013). *Η Θράκη στο μεταίχμιο*, Αθήνα: εκδόσεις Πραγματεία.

- Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, Κ. (2008). *Μειονότητες στην Ελλάδα; Η Τρίτη άποψη*, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.
- Μοσχοβίτη, Μ.-Α. (2016). *Δίκαιο και πολιτικές για τις θρησκευτικές μειονότητες στο Συμβούλιο της Ευρώπης: η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης στην Ελλάδα* (Διπλωματική Εργασία). Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Ανακτήθηκε στις 21/09/2023 από: file:///C:/Users/msiop/Downloads/12PMS_DIE_EUR_SPO_MoschovitiMa.pdf.
- Οικονόμου, Χ. & Φερώνας, Α. (επιμ.) (2006). *Οι εκτός των τειχών: Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες*, Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.
- Τρουμπέτα, Σ. (2001). *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης, το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική & Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών.
- Τσιμπιρίδου, Φ. (2009). *Μειονότητες και μεταναστευτικές εμπειρίες: βιώνοντας την κουλτούρα του κράτους*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Σκουλάς, Γ. (2013). Η Κριτική Σκέψη του J. Habermas για τις Μορφές της Σύγχρονης Κοινωνίας. *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών*, Τόμος ΙΣΤ, τεύχος 62, 51-73. Ανακτήθηκε στις 3/11/2023 από: <file:///C:/Users/msiop/Downloads/58-218-1-PB.pdf>.
- Στασινοπούλου, Ο. (2006). *Κράτος Πρόνοιας, Ιστορική εξέλιξη-σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Gutenberg.
- Φραγκόπουλος, Ι. (2019). *Κοινωνικοχωρικές σχέσεις, αναπαραστάσεις και πολιτικές της διαφοράς: η μουσουλμανική μειονότητα και οι Πομάκοι*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Φρέιρε, Π. (1977). *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*, Αθήνα: ΚΕΔΡΟΣ. Μτφ: Κρητικός, Γ.
- Φουφρή, Δ. (2021). *Η μειονότητα του νομού Ξάνθης: κοινωνικός αποκλεισμός στο χώρο και δημόσια πολιτική* (Διδακτορική διατριβή), Αθήνα: Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο. Ανακτήθηκε στις 23/10/2023 από: <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=50850&lang=el#p=14>.
- Χάρδας, Α. & Σκαμνάκης, Χ. (2016). Η κοινωνική πολιτική των ελληνικών Δήμων σε περίοδο οικονομικής κρίσης: κρατική ‘αυτόνομη εμπέδωση’ υπηρεσιών

- κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο. *Αειχώρος: Κείμενα Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Ανάπτυξης*, αρ. (25), 124-150.
<https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2016.384>
- Χρυσογόνος, Κ. & Βλαχόπουλος, Σ. (2017). *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη ΑΕΒΕ.
- Ψημμένος, Ι. & Σκαμνάκης, Χ. (2008). *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία: η περίπτωση των γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*, Αθήνα: ΠΑΠΑΖΗΣΗ
- Glesne, C. (2018). *Η ποιοτική έρευνα: Οδηγός για νέους επιστήμονες*, Μετάφραση: Γιώργος Α. Καλαζουζίδης, Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ.
- Jackson-Preece, J. (2014). Beyond the (Non) Definition of Minority. *European Centre for Minority Issues*, 30, 3-19. Ανακτήθηκε στις 24/09/2023 από file:///C:/Users/msiop/Downloads/Brief_30.pdf.
- Jahoda, M., Lazarsfeld, P. F. & Zeisel, H. (1971). *Marienthal: the Sociography of an Unemployed Community*. Routledge: New York. Ανακτήθηκε στις 22/09/2023 από <https://doi.org/10.4324/9780203786338>.
- Hedlund, M & Moe, A. (2010). Redefining relations among minority users and social workers. *European Journal of Social Work*, 13(2), 183-198. Ανακτήθηκε στις 14/12/2023 από <http://dx.doi.org/10.1080/13691451003690924>.
- Kilpatrick, L. 2021. "The Growing Need for Advocacy in the Disabilities Field: An Analysis of Existing Barriers", *Williams Honors College, Honors Research Projects*, 1296. Ανακτήθηκε στις 13/05/2023 από https://ideaexchange.uakron.edu/honors_research_projects/1296/
- Levitas, R. (1996). Τι είναι κοινωνικός αποκλεισμός; Στο Μ. Πετμεξίδου & Χ. Παπαθεοδώρου (2004) (επιμ.), *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός* (225-265). Αθήνα: ΕΞΑΝΤΑΣ.
- Loue, S. (2013). Social Work, Advocacy, and Ethics: Opportunities and Challenges in Romania. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 92, 1039-1043. Ανακτήθηκε στις 13/12/2023 από <https://www.sciencedirect.com/>.

- Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Επιστημονική επιμέλεια: Νότα Κυριαζή. Αθήνα: ΠΕΔΙΟ
- Payne, M., (2020) Τελώνη Δ.-Δ. (επιμέλεια) (2021). *Κοινωνική Εργασία-Από τη θεωρία στην πράξη: ένας απαραίτητος οδηγός*. Αθήνα: εκδόσεις Τόπος.
- Phoenix, A., & Pattynama P. (2006). Intersectionality. *European Journal of Women's Studies*, 13(3), 187-192.
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου: ένα μέσο για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. Αθήνα: GUTENBERG.

Παράρτημα

Δήλωση πληροφορημένης συναίνεσης

Η παρούσα έρευνα εκπονείται στα πλαίσια της φοίτησής μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα με τίτλο «Συνηγορία και Κοινωνικά Δικαιώματα» του Πάντειου Πανεπιστημίου και του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής. Ο σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση εις βάθος και κατανόηση της φωνής των Πομάκων του Έβρου για την άσκηση των δικαιωμάτων τους και τη συνηγορία.

Παρακαλώ διαβάστε προσεκτικά τις παρακάτω προτάσεις και απαντήστε αν συναινείτε στη συμμετοχή σας στην παρούσα έρευνα:

- Έχω ενημερωθεί επαρκώς για το σκοπό και το περιεχόμενο της παρούσας έρευνας
- Κατανοώ ότι η συμμετοχή μου στην έρευνα είναι απόλυτα εθελοντική και ότι μπορώ οποιαδήποτε στιγμή να σταματήσω τη συμμετοχή μου χωρίς να χρειάζεται να δώσω εξηγήσεις για αυτό
- Κατανοώ ότι οι πληροφορίες που θα παράσχω είναι ανώνυμες και εμπιστευτικές και θα χρησιμοποιηθούν μόνο για τους σκοπούς της έρευνας
- Κατανοώ ότι στα δεδομένα θα έχουν πρόσβαση μόνο οι ερευνήτριες και η επιβλέπουσα καθηγήτρια
- (Εάν είχατε ερωτήσεις) Είχα τη δυνατότητα να συζητήσω απορίες μου
- (Εάν θέσατε τις ερωτήσεις σας στις ερευνήτριες). Έλαβα ικανοποιητικές απαντήσεις από τις ερευνήτριες
- Συναινώ ελεύθερα να λάβω μέρος σε αυτή τη μελέτη
- Αποδέχομαι τη συμμετοχή μου στην έρευνα

Ημερομηνία

Ονοματεπώνυμο

Υπογραφή

Οδηγός Συνέντευξης

1. Πόσο χρονών είστε;
2. Πόσες γλώσσες μιλάτε;
3. Ποια είναι η θρησκεία σας;
4. Είστε σε γάμο; Έχετε παιδιά;
5. Μέχρι ποια εκπαιδευτική βαθμίδα έχετε φτάσει;
6. Εργάζεστε; Πού και πόσες ώρες;
7. Ποια είναι η καθημερινότητα σας;
8. Ποιες ευκολίες έχει;
9. Ποιες δυσκολίες-προβλήματα έχει;
10. Για ποιο λόγο πιστεύετε ότι υπάρχουν αυτές οι δυσκολίες;
11. Οι δυσκολίες αυτές παρατηρείτε ότι υπάρχουν πολύ καιρό;
12. Έχετε προσπαθήσει να επιλυθούν οι δυσκολίες; Με ποιο τρόπο;
13. Πού απευθύνεστε συνήθως για την αντιμετώπιση των προβλημάτων; Με ποιους συνεργάζεστε;
14. Δώστε μου ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα επίλυσης και μη επίλυσης ενός προβλήματος-δυσκολίας ύστερα από ενέργειες που κάνατε;
15. Επιθυμείτε να δράσετε στο μέλλον για διεκδίκηση/ επίλυση των όσων αναφέρετε;
16. Πώς κρίνετε τη συμμετοχή του κράτους στην επίλυση των δυσκολιών που έχετε;
17. Τι θα αλλάζατε ή θα διορθώνατε αν ήσασταν άτομο με θέση εξουσίας στο κράτος;
18. Ποιο νομίζετε ότι θα είναι το μέλλον της κοινότητας σας;

Φωτογραφία 1

Πηγή: fb/Enros TaNea με την περιγραφή «Οι αφανείς ήρωες από τα Πομακοχώρια του Έβρου, που με μοναδικό εξοπλισμό τα αλυσοπρίονά τους, έσωσαν 100.000 στρέμματα από τις φωτιές! Στην μεγάλη πυρκαγιά του Έβρου, οι άνθρωποι αυτοί δημιούργησαν ανάσχεσης στον άξονα Καλλιθέα-Διασταύρωση Σανιδοχωρίου (Ταχτατζίκ)-ύψωμα Κούτα-Τρεις Βρύσες και ακόμα παραπέρα, σε μήκος 10 χιλιομέτρων. Μοναδικός εξοπλισμός τους τα αλυσοπρίονά τους, χωρίς μάσκες και γυαλιά για τον καπνό. Βασικό τους όπλο η εμπειρία τους στο βουνό, που το γνωρίζουν σπιθαμή προς σπιθαμή.»

Πρόσωπα/φορείς με τα οποία έγινε προεργασία για συνάντηση

1. Κος Κ., ιδιοκτήτης μάρκετ, έγινε επαφή, αλλά δεν συμμετείχε.
2. Μουφτής Μ. Ο κος Κ. μου ανέφερε ότι θα μπορούσε να βοηθήσει. Δεν έγινε επαφή.
3. Σ. Μ., πρώην έμπορος στη λαϊκή αγορά, τον συνάντησα και ήταν πρόθυμος να συμμετάσχει τον Αύγουστο, τόσο αυτός όσο και τα ενήλικα παιδιά του. Δεν έγινε επαφή τελικά.
4. Αποστολή email στην εφημερίδα Ζαγάλιστα για αναζήτηση συμμετεχόντων. Δεν ανταποκρίθηκαν.
5. Χ., έγινε επαφή και συνέντευξη 21/08/2023.
6. Φίλος του Χ., ο Τ., έγινε επαφή και συνέντευξη 23/08/2023.
7. Ο Μ., έγινε συνέντευξη στις 7/10/2023 μαζί με τον φίλο του Ν. Ομαδική συνέντευξη σε καφετέρια στο Σουφλί.
8. Ο Ν. μίλησε με την αδερφή του για συμμετοχή στην έρευνα. Δεν αποκρίθηκε θετικά.
9. Νέα επικοινωνία με Μ. για εύρεση κι άλλων ερωτώμενων.
10. Επικοινωνία με τον δάσκαλο μειονοτικού σχολείου και ορισμός συνάντησης 10/11/2023. Έγινε συνέντευξη με τηλεδιάσκεψη.
11. Επικοινωνία με τον Χ. φίλο του Μ. για συμμετοχή στην έρευνα. Δεν συμμετείχε τελικά.